

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Martin Boukal

**Porovnání písňového obsahu Šteyerova
a Svatojanského kancionálu v kontextu
dobových proměn zbožnosti**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Praha 2017

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze, dne 8. června 2017

Martin Boukal

Bibliografická citace

Porovnání písňového obsahu Šteyerova a Svatojanského kancionálu v kontextu dobových proměn zbožnosti [rukopis] : Bakalářská práce / Martin Boukal ; vedoucí práce: PhDr. Miloš Sládek, Ph.D. -- Praha, 2017. -- 60 s.

Anotace

Tato práce si klade za cíl porovnat písňový obsah Šteyerova Kancionálu českého a Kancionálu svatojanského, který se ke Šteyerovu kancionálu hlásí jako ke svému klíčovému zdroji. Práce dohledává styčné body, jakož i rozdíly a posuny mezi oběma díly dané proměnami zbožnosti a přístupu k liturgii mezi 17. a 19. stoletím.

Klíčová slova

Hymnologie, kancionál, duchovní píseň, zbožnost, Dědictví svatojanské, Dědictví svatováclavské

Abstract

The Comparison of Songs in Šteyer's Kancionál český and Kancionál Svatojanský in the Context of Contemporary Changes of Religiousness

The goal of this work is a comparison of Šteyer's Kancionál český and Kancionál svatojanský, which declares Kancionál český as its main source. The mutual points are sought as well as differences and shifts due to changes of religiousness and trends in liturgy from 17th to 19th century.

Keywords

Hymnology, hymnary, religious song, religiousness, Dědictví svatojanské, Dědictví svatováclavské

Počet znaků (včetně mezer): 106 547

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval především panu PhDr. Miloši Sládkovi, PhD. za vedení mé práce, za všechny cenné rady, pomoc, ochotu a za čas, který mé práci věnoval.

Moje velké díky patří též rodině a přátelům za podporu, pomoc a toleranci.

Obsah

Úvod.....	6
1. Základní informace o obou dílech	7
1.1. Osobnosti autorů a vydavatelské instituce	7
1.2. Jednotlivá vydání Kancionálu českého; vydavatelský záměr	16
1.3. Vydání Kancionálu svatojanského, jeho doprovodná literatura a vydavatelský záměr.....	21
1.4. Dobové ohlasy na Kancionál svatojanský.....	24
2. Stručný nástin proměn zbožnosti mezi 17. a 19. stoletím	28
2.1. Východiska a charakteristiky barokní zbožnosti	28
2.1. Proměna zbožnosti za osvícenství; tzv. mešní píseň.....	31
2.1. Charakteristika zbožnosti v 19. století; Pražská provinciální synoda 1860	34
3. Komparace písňového obsahu s přihlédnutím k ostatním zdrojům Kancionálu svatojanského.....	39
3.1. Kancionál český jako zdroj Kancionálu svatojanského	39
3.2. Ostatní zdroje a původní tvorba Kancionálu svatojanského	44
3.3. Dobové determinace a některé tematické akcenty Kancionálu svatojanského ve vztahu ke Kancionálu českému	48
Závěr	53
Seznam literatury	55

Úvod

Cílem předkládané práce je komparace písňového obsahu *Kancionálu českého Matěje Václava Šteyera* poprvé vydaného roku 1683 a *Kancionálu svatojanského Vincence Bradáče* vydaného v letech 1863 a 1864, dvou nejvýznamnějších děl své doby na poli lidové duchovní písně. *Kancionál svatojanský* deklaruje Šteyerův *Kancionál český* jako svůj klíčový zdroj. Jedním z cílů práce je proto zmapovat, do jaké míry bylo z tohoto zdroje v rámci *Kancionálu svatojanského* čerpáno.

Hlavním důvodem, proč jsem si tuto práci zvolil, je můj dlouhodobý zájem o problematiku české duchovní písně, který realizuji nejen v rámci svého studia, ale i jako kantor a příležitostný varhaník. Má práce zároveň zohledňuje i můj zájem o dějiny katolické liturgie a o vývoj lidové zbožnosti na území Čech.

Svou práci jsem rozdělil do třech částí. V první části předkládám základní informace o obou kancionálech, zejména o jejich editorech, Matěji Václavu Šteyerovi a Vincenci Bradáčovi, a rovněž o vydavatelských institucích podepsaných pod oběma díly, tedy o Dědictví sv. Václava a Dědictví sv. Jana Nepomuckého. Na základě nastudované literatury i práce s prameny poté předkládám vydavatelské záměry obou děl, jakož i přehled všech jejich vydání včetně (v případě *Kancionálu svatojanského*) doprovodné literatury. V závěrečné části se věnuji dobovým ohlasům, které vydání *Kancionálu svatojanského* vzbudilo. V rámci této problematiky jsem čerpal z dobového tisku, především z časopisů *Dalibor* a *Slavoj*.

Pro srovnání obou kancionálů je důležité zasadit obě díla do kontextu vývoje zbožnosti v Čechách jako širšího fenoménu. Druhá část práce si proto klade za cíl stručně přiblížit projevy zbožnosti a jejich proměny mezi barokem století 17. a 19. stoletím. Velký důraz zde kladu na reformy doby osvícenství, které na mnohé aspekty této problematiky měly zásadní vliv. Zvláštní pozornost věnuji fenoménům, které se v jednotlivých obdobích vyskytovaly v rámci duchovní písně.

Třetí, závěrečná část přináší výsledky vlastního porovnání písňového obsahu obou kancionálů. V prvním oddílu této části je nastíněn vysledovaný vztah mezi *Kancionálem českým* a *Kancionálem svatojanským* na základě práce s oběma prameny. Následuje oddíl věnující se repertoáru nepřevzatému z *Kancionálu českého*. Závěr této části si pak na základě druhé části práce klade za cíl postihnout základní dobové determinace působící styčné body, popřípadě rozdíly mezi oběma kancionály.

1. Základní informace o obou dílech

1.1. Osobnosti autorů a vydavatelské instituce

1.1.1. Matěj Václav Šteyer a Dědictví sv. Václava

Matěj Václav Šteyer se narodil 13. února 1630 do zámožné pražské pekařské rodiny. Roku 1647 vstoupil do jezuitského řádu, poslední sliby složil roku 1665. Absolvoval studia v Praze, v Olomouci a v Jindřichově Hradci. Poté vyučoval na řádových školách a věnoval se misionářské a kazatelské činnosti. Byl obdařen velkým kazatelským nadáním a předpokládá se, že kázal zejména na pražském Vyšehradě a na Svaté Hoře u Příbrami.¹

Kromě této činnosti Matěj Václav Šteyer proslul jako překladatel především v oblasti asketiky, hagiologie, meditativních a nábožensko-vzdělávacích traktátů. Věnoval se též široké vlastní literární činnosti počínaje literaturou zaměřenou na pastorační praxi a konče jazykovědou. Do této kategorie spadá jeho vydání latinské mluvnice českého jazyka *Gramatica boëmica* řádového spolubratra Jiřího Drachovského (1577–1644) roku 1660. Sám Šteyer je pak autorem příručky o českém pravopise *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* vydané roku 1668 a proslavené podle oslovení v předmluvě pod názvem *Žáček*. Pravidla, která Šteyer ve své příručce uplatnil, vycházejí z Bible kralické, kterou považoval za ideální jazykový vzor.²

Mezi Šteyerova nejvýznamnější díla patří vedle *Kancionálu českého* zejména nedokončený překlad Bible, známý jako *Bible svatováclavská*, který Šteyer převzal po smrti Jiřího Konstance SJ a nad kterým 7. září 1692 zemřel.³ Dokončil tak pouze překlad Nového zákona, který byl vydán roku 1677. Překlad Starého zákona byl dokončen jeho nástupci a vyšel ve dvou dílech v letech 1712 a 1715. Rovněž ve svém biblickém překladu se Šteyer nechal výrazně inspirovat Biblí kralickou.⁴

Jeho dalším významným dílem je pak *Postila katolická*, která poprvé vyšla roku 1691 a dočkala se pěti dalších vydání v letech 1695, 1702, 1719, 1731 a 1737. Jedná se o homiletickou příručku, kterou Šteyer předložil kněžím pro inspiraci při přípravě vlastních kázání. Každá Šteyerova homilie je uvedena evangelijní perikopou pro příslušnou příležitost a následuje výklad zabývající se etickými a teologickými otázkami souvisejícími s perikopou. Velkou váhu přikládá otázce mezilidských vztahů.

¹ ŠKARKA 1986, 287

² ŠKARKA 1986, 288

³ Traduje se, že byl Šteyer stížen mrtvicí přímo při překladu knihy Job, srov. ŠKARKA 1986, 288

⁴ ŠKARKA 1986, 281

Ve výstavbě svých homilií Šteyer vychází především z myšlenek církevních Otců a rovněž z příkladů z historie, převzatých zejména z díla Jana Dubravia a Václava Hájka z Libočan.⁵

Mezi další Šteyerovo dílo patří soubor legend *Zrcadlo svaté* (1678) a misionářsko-katechetický výklad katolické věrouky *Instrukcio acatholici, tj. vynaučení nekatolika* (1691, 1727). Obecně je o jeho díle možné říci, že pod vlivem Šteyerovy misionářské praxe je charakteristické svým důrazem na didaktičnost a snadnou srozumitelnost a je vzdáleno baroknímu konceptualismu. Zde je možné nalézt důvod, proč bylo jeho dílo oblíbeno ještě hluboko v 18. století.⁶

Matěj Václav Šteyer rovněž stál roku 1669 u založení **Dědictví sv. Václava**, nejstaršího českého institucionalizovaného nakladatelství. Toto Dědictví mělo za úkol vydávat a mezi lidem rozšiřovat české katolické knihy, pokud možno zdarma nebo velmi lacino, neboť po knihách panovala poptávka a hrozilo, že většího vlivu nabydou tajně importované nekatolické knihy především z německých zemí. Základem Dědictví se stala jistina složená ze Šteyerova dědictvého podílu po matce Marii ve výši 500 zlatých a dále přímo ze jmění Marie Šteyerové ve výši 800 zlatých.⁷ Nové instituci se též dostalo záštity pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, který slovy Josefa Dobrovského „*chválí tento prospěšný ústav, protože byl určen k vyhlazení všeho kacířství a kacířských knih, jako zbožný a velmi rozumný vynález a zřízení Tovaryšstva Ježíšova, jímž bylo, jak jsme s radostí viděli, již tisíce kacířských knih vyrváno z rukou nevzdělaného lidu, a to takřka na způsob výměny. (...) A to se stalo v době velmi příhodné, poněvadž po nedávném vymýcení husitského kacířství a spálení protikatolických knih velký je v Čechách nedostatek podobných knih katolických, které by nahradily knihy kacířské*“.⁸

Dědictví sv. Václava až do roku 1749 zcela nezávisle spravovala jezuitská kolej sv. Ignáce na Novém Městě pražském, přičemž v jeho čele stál kolejí zdarma ustanovený správce, který pečoval o knihovnu Dědictví a spravoval účetnictví. Až na

⁵ srov. LČL 2008, 766

⁶ srov. ibidem

⁷ srov. ŠKARKA 1986, 288

⁸ DOBROVSKÝ 1957, 187

jedinou výjimku⁹ se jména správců z této doby nedochovala, je však velmi pravděpodobné, že prvním správcem Dědictví byl sám Matěj Václav Šteyer.¹⁰

První knihou vydanou Dědictvím se stala modlitební a naučná kniha *Světlo katolického učení užitečné těm, kteří v temnostech nevěry a v stínu smrti sedí, aby v srdcích jejich vzešlo slunce spravedlnosti, Pán Ježíš, jenž vyšel z výsosti, aby posvětil sedícím v temnostech a v stínu smrti k zpravení noh našich na cestu pokoje*, vydaná roku 1670.¹¹ Obecně ve své vydavatelské činnosti se Dědictví specializovalo na vydávání Biblí, kancionálů a modlitebních knih, katechetických a mravoučných spisů a na legendistiku.¹²

Postupné omezování samostatnosti dědictví a jeho činnosti můžeme sledovat od roku 1749. Toho roku byla na Dědictví uvalena povinnost předávat státu zprávu o činnosti, především o vydaných knihách. Další zostření státního dohledu přichází roku 1753, kdy se zpravodajská povinnost rozšířila i na závěrku účetnictví.¹³ Velkou ranou pro Dědictví bylo zrušení jezuitského řádu nejvyšším reskriptem z 10. září 1773, kdy byl majetek Dědictví, tedy knihovna a fond ve výši 15 676 zlatých, zabrán královskou komorou. Knihovnu si vyžádala arcibiskupská konzistoř, ovšem obdržela ji po úředních obstrukcích až na základě guberniálního dekretu z 9. března 1775, který definitivně ujasnil nové majetkoprávní postavení Dědictví sv. Václava.¹⁴ Státní správa zároveň do čela Dědictví dosadila svého správce, který však nesl odpovědnost pouze za vydávání nových knih, a nikoliv za nakládání s majetkem Dědictví. V této funkci se vystřídali exjezuíta P. Aleš Fleischer (v letech 1773–1778), P. Ignác Veselý (1778–1782) a P. Ludvík Holzapfel (1782–1785).¹⁵

Poslední kniha označená „nákladem Dědictví sv. Václava“, totiž třetí vydání titulu *Čtení a epistoly na všechny neděle a svátky přes celý rok*, vyšla roku 1784. K faktickému zániku Dědictví došlo o rok později, v září 1785. Tehdy byl fond dědictví rozdělen, část připadla náboženské matici, výrazně větší část (13 926 zlatých) pak Normálnímu fondu školnímu, který jej použil na tisk školních učebnic.¹⁶ Právně však fond existoval i nadále a pokračovalo tedy i jeho úročení. Roku 1776 tedy došlo

⁹ Počátkem 18. století stál v čele Dědictví P. Jan Libertin SJ (1654–1724), jehož jméno známe v souvislosti s případem rozsáhlých patisků tiskovin Dědictví, jehož vyšetřování s neznámým výsledkem P. Libertin inicioval, srov. SEDLÁK 1901b, 304–305.

¹⁰ srov. SEDLÁK 1901b, 249

¹¹ srov. SEDLÁK 1901b, 250

¹² srov. JEŽEK 1893, 141

¹³ srov. SEDLÁK 1901b, 305

¹⁴ srov. SEDLÁK 1901b, 306

¹⁵ srov. ibidem

¹⁶ srov. SEDLÁK 1901b, 371

k přerozdělení úroků z jistiny Dědictví sv. Václava, kdy polovina připadla Arcibiskupství pražskému a polovina školnímu knihoskladu. Arcibiskupství pražské si z tohoto podílu zřídilo nový fond, z něhož financovalo vydávání tiskovin, např. pastýřských listů.¹⁷

Za nástupnickou instituci Dědictví sv. Václava je možné považovat Dědictví sv. Jana Nepomuckého. Již od roku 1838 byla vedena jednání o právní splynutí obou dědictví, když o to 26. ledna t.r. požádal pražského arcibiskupa Ondřeje Aloise Ankwicze první ředitel Dědictví sv. Jana Nepomuckého Václav Pešina z Čechorodu. Arcibiskup Ankwicz příslušné právní kroky již nestihl učinit,¹⁸ avšak povolil možnost půjček z fondu „arcibiskupského“ Dědictví sv. Václava pro Dědictví sv. Jana Nepomuckého. Obě dvě instituce právně splynuly na konci roku 1858, čímž Šteyerovo Dědictví sv. Václava zaniká i po formální stránce.¹⁹

Na závěr dodejme, že ihned roku 1859 bylo z popudu ministra kultu a vyučování Lva Thuna–Hohensteina založeno Dědictví sv. Václava znovu. Tato instituce se však nacházela od počátku pouze ve správě školního knihoskladu a právně tedy s původním Šteyerovým Dědictvím sv. Václava nesouvisí.²⁰

1.1.2. Vincenc Bradáč a Dědictví sv. Jana Nepomuckého

Podobně, jako Šteyerův *Kancionál svatováclavský* je úzce spjat s činností Dědictví sv. Václava, je i *Kancionál svatojanský* nerozlučně spojen s Dědictvím sv. Jana Nepomuckého²¹. Tato organizace ve své době patřila spolu s několika dalšími obdobnými spolky (např. Dědictví sv. Prokopa nebo převážně na Moravě působící Dědictví sv. Cyrila a Metoděje) mezi nejdůležitější vydavatele české katolické literatury zejména ve 2. polovině 19. století, přičemž na historickém území Čech byla vůbec největším svého druhu.

Za duchovního otce Dědictví sv. Jana Nepomuckého je považován Antonín Hanikýř (1753–1833). Tento kněz se vedle duchovní správy rovněž věnoval intenzivnímu studiu české literatury, byl též překladatelem z francouzštiny a řečtiny.²² Po svém odchodu na

¹⁷ srov. SEDLÁK 1901b, 421

¹⁸ Zemřel 28. března 1838.

¹⁹ srov. SEDLÁK 1901b, 374

²⁰ srov. PODLAHA 1918, 421. Jako perličku je možné doplnit, že od roku 2000 je v obchodním rejstříku zaregistrováno internetové nakladatelství Dědictví svatováclavské, spol. s r.o., ani tuto instituci však nelze považovat za kontinuálního pokračovatele Šteyerova Dědictví. Srov. <http://rejstrik.penize.cz/26201291-dedictvi-svatovavclavske-spol-s-r-o>, vyhledáno 29. 3. 2017

²¹ Souběžně je v literatuře používán též název Dědictví svatojanské.

²² srov. BOROVÝ 1885, 366

odpočinek pobýval střídavě v Plané nad Lužnicí a v Bernarticích u Milevska, kde udržoval kontakty s Josefem Vlastimilem Kamarýtem (1797–1833), knězem a básníkem, které v té době působil na poutním místě Klokoty (dnes součást Tábora). Protože želel faktického zániku Dědictví sv. Václava, rozhodl se spolu s Kamarýtem, že odkáží 1000 zlatých na nový ústav určený k co nejlevnějšímu vydávání českých katolických knih. Tak u příležitosti svatojanského jubilea roku 1829 položili základ Dědictví sv. Jana Nepomuckého.²³ Z opatrnosti vůči státním orgánům, které ve své době hleděly na spolkovou aktivitu podezřívavě, nechali Hanikýř s Kamarýtem schválit svůj záměr arcibiskupskou konzistoří v Praze. Příslušného schválení se jim dostalo 10. listopadu 1831, přičemž konzistoř zároveň stanovila základní pravidla fungování nového ústavu.²⁴ Tato pravidla výslovně stanovují, že Dědictví má být zřízeno k vydávání knih pouze jazykově českých nebo českých překladů, které jsou kvalitní po formální i obsahové stránce a které má Dědictví distribuovat zdarma nebo levně prodávat. Pravidla rovněž výslovně zmiňují zaměření vydavatelství na katolickou literaturu, především z oboru teologie, filosofie, poezie a historie.²⁵ Definitivní schválení Dědictví sv. Jana Nepomuckého přišlo po úředních průtazích až patentem císaře Františka I. ze dne 26. října 1833, jen několik měsíců po smrti obou zakladatelů.²⁶

Po schválení Dědictví jako ústavu byl arcibiskupskou konzistoří jmenován jeho prvním ředitelem a redaktorem Václav Michal Pešina z Čechorodu (1781–1859), toho času kanovník Metropolitní kapituly u Katedrály sv. Víta na Pražském hradě. Právě on dokončil zakládací proces Dědictví, když prosadil ke schválení nové stanovy z 12. března 1835, které Dědictví formují jako spolek ve smyslu Všeobecného občanského zákoníku Rakouského císařství z roku 1811. Tyto stanovy především upravovaly podmínky členství, stanovovaly výši autorských odměn a rovněž ošetřovaly způsob vydávání knih.²⁷ Právě tyto stanovy byly samotnými členy Dědictví považovány za klíčový institucionální prvek a rok 1835 byl tedy považován za rok založení Dědictví sv. Jana Nepomuckého.²⁸ Proces institucionalizace Dědictví byl dokončen rozšířením stanov do konečné podoby v roce 1838. Toto rozšíření se týkalo především problematiky autorských výtisků. Bylo rovněž ustanoveno pravidlo, podle něž měl

²³ srov. BOROVÝ 1885, 367

²⁴ srov. BOROVÝ 1885, 367

²⁵ srov. ibidem

²⁶ A. Hanikýř, zemřel 15. 3. 1833, J. V. Kamarýt 19. 3. 1833, srov. BOROVÝ 1885, 370.

²⁷ srov. BOROVÝ 1885, 372

²⁸ srov. BOROVÝ 1885, 374

každý člen dědictví právo na obdržení vydaných knih zdarma, přičemž si je mohl vyzvednout na některém z určených odběrných míst po celém Rakouském císařství.²⁹

Vážnost Dědictví rychle narůstala a stejně tak narůstal i počet jeho členů. Zatímco v roce založení čítalo Dědictví sv. Jana Nepomuckého 58 členů, roku 1855 to bylo již 11 200 členů.³⁰ Nárůst pokračoval i nadále, k roku 1920 je uváděno 39 575 členů.³¹ Roku 1855 se celé organizaci dostalo vyznamenání v podobě čestného listu (tzv. papežského breve), které vydal papež Pius IX. poté, co jej o činnosti Dědictví informoval pražský arcibiskup kardinál Bedřich Schwarzenberg. Tímto listem datovaným 30. březnem 1855 papež činnost Dědictví výslovně schválil a udělil všem jeho členům výsadu plnomocných odpustků.³² Významným úspěchem byla rovněž účast Dědictví na Světové výstavě v Paříži roku 1867 v oboru tištěné knižní produkce. Na této výstavě zastupovalo svého vydavatele několik vydání (včetně *Kancionálu svatojanského*) vybraných jako příklad velmi kvalitního tisku na území Čech.³³

Vydavatelská činnost Dědictví sv. Jana Nepomuckého se postupem času ustálila na vydání alespoň jedné knihy ročně. Vůbec prvním vydaným dílem se stal spis Jana Valeriána Jirsíka *Proč jsem katolíkem? Slovo k sprostému katolíku, jak by z víry své počet dáti měl.*³⁴ Právě pozdější³⁵ českobudějovický biskup Jirsík se svými apologetickými spisy bránícími tradiční postoj katolické církve vůči myšlenkám osvícenství se stal klíčovou autorskou osobností počátečního období Dědictví sv. Jana Nepomuckého.³⁶ Knihy byly vydávány v poměrně vysokých nákladech, které se obvykle pohybovaly mezi 2–5 tisíci výtisků. Tisk obstarávaly firmy Arcibiskupská knihtiskárna v Praze, Synové B. Haase, Maszner a Steyer, K. Bellmann a B. Stýblo.³⁷

Vydavatelsky nejplodnější období nastalo mezi léty 1850 a 1852. Během těchto tří let se podařilo vydat celkem 13 spisů.³⁸ Mezi nimi zcela výsadní postavení zaujal do té doby nejambicióznější počín Dědictví, a to vydání českého překladu Bible. Jeho přípravu dostalo Dědictví za úkol samotným arcibiskupstvím, neboť Bible v češtině vyšla naposledy roku 1804.³⁹ Nové české vydání Bible bylo vydáno pod názvem *Bible*

²⁹ srov. BOROVÝ 1885, 379

³⁰ srov. BOROVÝ 1885, 389

³¹ srov. PODLAHA 1926, 420

³² srov. BOROVÝ 1885, 389

³³ srov. BOROVÝ 1885, 420

³⁴ BOROVÝ 1885, 372

³⁵ Na biskupa byl vysvěcen 19. října 1851.

³⁶ srov. PUTNA 1998, 241

³⁷ srov. LČL 1985, 521

³⁸ srov. SEDLÁK 1901a, 727

³⁹ srov. BOROVÝ 1885, 409

*česká aneb Písmo svaté Starého a Nového Zákona, podle obecného latinského, od sv. římské katolické církve schváleného výkladu přeložené a opět s pilností přehlédnuté, ponapravené, vysvětlené a znova vydané*⁴⁰ roku 1851 v nákladu 5000 výtisků. Jednalo se o překlad Františka Faustina Procházky (1749–1809) upravený podle soudobého pravopisu Janem Krbcem. Dílo záměrně vyšlo tištěné frakturou, neboť řada potenciálních odběratelů zejména na venkově dosud neovládala antikvu.⁴¹

K výraznému rozšíření vydavatelských záměrů a rovněž k otupení konfrontačního tónu vydaných děl dochází za vedení liturga a bibliсты Innocence Frencla (1818–1862), který roku 1857 ve funkci ředitele a redaktora Dědictví sv. Jana Nepomuckého vystřídal Václava Pešinu. Literární historik Martin C. Putna hovoří o období vydávání „základních knih“, které by měl vlastnit každý katolický křesťan.⁴² Dědictví tak vydávalo především biblickou dějepravu, resp. parafráze jednotlivých biblických příběhů, dále životopisy svatých se zaměřením především na národní světce, modlitební knihy, popularizační spisy z oboru liturgiky, dogmatiky a teologie obecně, a také povídky a novely určené k mravnímu poučení čtenáře.

Odběratelská základna se po polovině 19. století nacházela ve třech arcidiecézích⁴³ a pěti diecézích⁴⁴ na území Předlitavska. Jednotliví odběratelé se nacházeli i v Uhersku. přesné počty se nepodařilo dohledat, z počtu zemřelých, a naopak nově přistoupivších členů ve výročních zprávách Dědictví však lze usuzovat, že nejhojněji byli odběratelé zastoupeni v moravských diecézích, na třetím místě se pohybuje Arcidiecéze pražská.⁴⁵

Po náhlém úmrtí Innocence Frencla se vedení Dědictví ujal **Vincenc Bradáč**, kanovník u Katedrály sv. Víta a klíčová osobnost při vzniku Kancionálu svatojanského. Vincenc Bradáč se narodil 3. dubna 1815 v Komárově u Hořovic v mlynářské rodině. Po vchození obecné školy v Mrtníku nastoupil ke studiu na gymnáziu nejprve na Malé Straně a později na Starém Městě pražském, kde byl žákem Josefa Jungmanna.⁴⁶ Poté vstoupil v Praze do kněžského semináře a na kněze byl vysvěcen 29. července 1838. Po svém vysvěcení nastoupil jako kaplan v Kyjích (dnes součást Prahy), v roce 1839 byl přesunut do Bříství, kde působil do roku 1851. V letech 1851–1852 byl kaplanem v Uhříněvsi (dnes součást Prahy).

⁴⁰ BOROVÝ 1885, 409

⁴¹ srov. ibidem

⁴² srov. ibidem

⁴³ pražské, olomoucké, vídeňské a lvovské

⁴⁴ ve všech českých diecézích a ve Vratislavi

⁴⁵ srov. BRADÁČ 1863, nepag.; srov. BRADÁČ 1864, 25

⁴⁶ srov. BOROVÝ 1885, 415

Prvním farářským působištěm Vincence Bradáče se stala Skalice hor Stříbrných⁴⁷ (dnes Stříbrná Skalice), působil zde v letech 1852–1856. V letech 1856–1860 byl farářem v Krutech⁴⁸ (dnešní Horní Kruty v okrese Kolín) a ve Skramníkách u Českého Brodu. V této době také působil jako vikář a okresní školní inspektor černokosteleckého okresu.

Roku 1860 byl Bradáč povolán do Prahy za kanovníka metropolitní kapituly při Katedrále sv. Víta (instalován byl 28. října 1860). Až do roku 1870 zde zároveň zastával úřad kazatele. Dne 19. února 1867 se stal poslancem Sněmu Království českého pro volební okres Praha – Hradčany.⁴⁹ Roku 1868 podepsal spolu s 81 dalšími poslanci Státoprávní deklaraci českých poslanců, která se domáhala respektu vůči českému státnímu právu a vyhlášovala bojkot zemského sněmu (tzv. pasivní rezistenci). Stejně jako ostatní signatáři byl i Vincenc Bradáč ještě roku 1868 zbaven poslaneckého mandátu pro absenci, aby byl následně manifestačně znovuzvolen v doplňovacích volbách o rok později.⁵⁰ Svůj mandát obhájil ještě v letech 1870 a 1872. Roku 1873 byl místo něj v doplňovacích volbách zvolen Adolf Skopec.⁵¹ Zemřel po krátké nemoci 9. února 1874 v Praze ve věku nedožitých 59 let.⁵² Pohřben je na Malostranském hřbitově.

Životním dílem Vincence Bradáče byla jeho snaha o pozdvižení úrovně bohoslužebného zpěvu v Čechách, která vyvrcholila Kancionálem svatojanským. Již roku 1853 vydává v češtině *Nešpory*, které je možno vnímat jako přípravou práci k celému kancionálu vydanému o 10 let později. Na něj pak navázaly ještě samostatné *Žalmy nešporní a antifony mariánské* (1867) a *Církevní hodinky za mrtvé* (1868), jejichž výňatky vyšly již v kancionále. Vedle toho byl Bradáč autorem řady kratších článků na téma církevní hudby, které vycházely mj. v časopisech *Blahověst* a *Školník*.

Vedle své hymnologické činnosti se Vincenc Bradáč věnoval i popularizaci náboženství. Spolu s Janem Nepomukem Bernardem, dalším kanovníkem metropolitní kapituly, vydal roku 1870 *Příběhy Starého a Nového zákona*, které opatřil vlastními rozjímáními. Je možné se domnívat, že toto dílo mělo ve své době značný ohlas, neboť původní náklad 22 500 výtisků musel být roku 1873 doplněn dotiskem o dalších

⁴⁷ srov. BOROVÝ 1885, 415

⁴⁸ ibidem

⁴⁹ <http://www.psp.cz/eknih/1867skc/1/stenprot/002schuz/s002002.htm>, vyhledáno 9. února 2017

⁵⁰ http://www.psp.cz/eknih/1867_69skc/3/stenprot/007schuz/s007001.htm, vyhledáno 9. února 2017

⁵¹ <http://www.psp.cz/eknih/1872skc/2/stenprot/003schuz/s003001.htm>, vyhledáno 9. února 2017

⁵² srov. LEHNER 1874a, nepag.

20 500 výtiscích, přičemž prameny konstatují náklad jako rozebraný.⁵³ V čele Dědictví sv. Jana Nepomuckého pokračoval v širokém vydavatelském záběru, který nastolil Innocenc Frencl.

Věnoval se rovněž vlastní umělecké tvorbě. Napsal řadu drobnějších písní a básní s náboženskou tematikou pro různé časopisy a kalendáře. Již dobové ohlasy však na tuto část jeho díla nahlízejí pouze jako na volnočasovou aktivitu bez zásadnějšího významu.⁵⁴ Nejrozsáhlejším dílem Vincence Bradáče z tohoto odvětví je humoristická povídka *Modrý pondělek*.

V moderní době byla z Bradáčova díla vydána pouze jeho legenda *Pokušení*, původně otištěná ve *Vlastenském kalendáři* pro rok 1853.⁵⁵ Jedná se o volným veršem vylíčený ústřední motiv svatoprokopské legendy, kdy světec přemůže ďábla a zapřáhne jej do pluhu. Legenda se v Bradáčově pojetí vyznačuje značně expresivním pojetím, které bylo snad inspirováno barokní a lidovou legendistikou.

Po smrti Vincence Bradáče došlo v Dědictví sv. Jana Nepomuckého k oddělení funkcí ředitele odpovídajícího za administrativu a členskou základnu a redaktora přímo odpovědného za vydávání knih. Ve funkci ředitele se následně vystřídali Karel Schwarz (v letech 1874–1884), Klement Borový (1884–1895), Jan Nepomuk Sedlák (1896–1908) a Josef Tumpach (1909–1916). Redaktorské místo zastávali František Srdínko (1874–1906) a Antonín Podlaha (1906–1916). Roku 1916 byly obě funkce opět spojeny a jedinou vůdčí osobností Dědictví se stal pražský světící biskup Antonín Podlaha.⁵⁶ Po jeho smrti roku 1932 se funkce ujal a až do ukončení činnosti ji zastával Josef Čihák.⁵⁷

S příchodem církevního historika Klementa Borového do pozice ředitele obrátilo Dědictví svůj zájem k vědecké literatuře, především k historii a dějinám umění.⁵⁸ Roku 1883 vychází první svazek díla Františka Ekerta *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, druhý svazek vychází o rok později.⁵⁹ Zájem o historii trval i za redaktorského a ředitelského působení Antonína Podlahy, kdy Dědictví v letech 1907–1913 vydává edici *Posvátná místa království českého*, čítající celkem sedm svazků

⁵³ srov. SEDLÁK 1901a, 781

⁵⁴ srov. ibidem

⁵⁵ srov. WERNISCH 2008, 90

⁵⁶ srov. PODLAHA 1926, 419

⁵⁷ srov. LČL 1985, 521

⁵⁸ srov. ibidem

⁵⁹ srov. SEDLÁK 1901a, 783

rozdělených po jednotlivých vikariátech pražské arcidiecéze.⁶⁰ Obě zmíněná díla představují velmi podrobný popis a historický nástin veškerých sakrálních památek na území svého zájmu. Autorská obec se po celou dobu rekrutovala především z řad kněží (vedle jmenovaných např. Josef Mírúmil Pohořelý, Pantaleon Neumann, Václav Beneš Třebízský aj.).

Dědictví neustalo ve své činnosti ani prvních letech 20. století a v meziválečném období. V této době došlo mj. k vydávání děl J. Š. Baara, A. Dostála či V. Pittnerové. Posledním dohledaným dílem vydaným nákladem Dědictví jsou anonymní *Postily* z roku 1946.⁶¹ Přesné okolnosti zániku Dědictví sv. Jana Nepomuckého se nepodařilo dohledat. Je však velmi pravděpodobné, že k němu došlo v souvislosti s politickým vývojem po roce 1948.

1.2. Jednotlivá vydání Kancionálu českého; vydavatelský záměr

Kancionál český Matěje Václava Šteyera byl poprvé vydán roku 1683 a vytištěn v pražské tiskárně Jiřího Černocho. Jeho kompletní název zněl *Kancionál český. Více než osm set a padesát písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěcené svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processu a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní v nově k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka užívajících na světlo vydány.* Již tento název prozrazuje mnoho o Šteyerově vydavatelské motivaci. Tou bylo předložit rozsáhlou antologii českého bohoslužebného zpěvu, která by zahrnovala veškeré příležitosti života křesťana a která by jej kvalitním zpěvem provázela takřikajíc od kolébky do hrobu. Jedná se tedy o kancionál určený nikoliv jen literátským bratrstvům či vyškoleným hudebníkům, nýbrž nejširší veřejnosti.⁶²

Potřeba sestavit takový kancionál vyvstala ze Šteyerovy misionářské praxe, kdy se setkal s nedostatkem kvalitních katolických kancionálů, který vedl k úpadku duchovního zpěvu v českých zemích. Rozhodl se tedy sestavit kancionál, který by

⁶⁰ http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=001302045&local_base=NKC, vyhledáno 6. března 2017

⁶¹ srov. LČL 1985, 521

⁶² srov. ŠKARKA 1986, 289

uspokojil poptávku co nejširším záběrem kvalitního písňového repertoáru, neboť „rozličnost lidem bývá milá,“⁶³ a který by se zároveň stal pomocníkem při rekatolizaci Čech tím, že bude sestaven též s důrazem na katechetické, výchovné a misionářské zřetele. Pod vlivem Bohuslava Balbína považoval Šteyer sestavení kancionálu rovněž za důležitý obranný prostředek proti germanizačnímu vlivu.⁶⁴

Šteyerovu záměru odpovídá jednak provedení kancionálu, který vyšel v prosté typografické úpravě s notací, jednak neobyčejná rozmanitost písňového repertoáru počínajícího u středověkých písní, pokračujícího přes písně humanistické a raně barokní, Šteyer se však nerozpakoval zařadit též množství soudobých písní, například tvorbu Adama Václava Michny, Jana Rozenpluta, Jiřího Hlohovského či Fridricha Bridela. S ohledem na skutečnost, že naopak řada písní zůstala opomenuta, je možné konstatovat, že byl Kancionál český promyšleně koncipován a byly do něj vybírány pouze ty písně, které Šteyer sám považoval za vhodné a životaschopné.⁶⁵

Při sestavování písňového repertoáru prokázal Matěj Václav Šteyer též neobyčejné porozumění k nekatolické písňové produkci, když do Kancionálu českého zařadil písně např. z pera Václava Miřinského, Lukáše Pražského, Jana Blahoslava nebo výběr z cyklu *Žalмовé neb zpěvové svatého Davida* přebásněné Jiřím Strejcem. Tyto písně Šteyer podroboval textovým úpravám tak, aby odpovídaly katolické věrouce, ale zároveň aby se nepoškodil jejich původní ráz. V případě větších odchylek podkládal jejich nápěvy novými texty obvykle se zachováním původní první sloky, kterou měli lidé v paměti.⁶⁶ Úprav se dočkaly též některé písně katolické, zde se však jednalo spíše o zásahy do notového zápisu tak, aby byly písně adaptovány ze sborových úprav na lidový zpěv.⁶⁷

Dodnes nevyřešená zůstává otázka vlastního Šteyerova autorského podílu v rámci písní. Sám Šteyer o této věci mlčí a odpověď není možné nalézt ani v ostatních soudobých pramenech, např. v rejstřících Rozenplutova a Hlohovského kancionálu. Podle Antonína Škarky se zdá, že je možné Matěje Václava Šteyera zařadit spíše k osobnostem výrazného hudebního rozhledu, které ovšem samy vlastní tvorbu neskládaly, jako byli například Jan Josef Božan nebo Antonín Koniáš.⁶⁸

⁶³ ŠKARKA 1986, 289

⁶⁴ srov. ibidem

⁶⁵ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 94

⁶⁶ srov. ŠKARKA 1986, 291

⁶⁷ srov. ibidem

⁶⁸ srov. ibidem

První vydání Kancionálu českého obsahuje 834 písňových textů a 714 nápěvů. Písňe, které nejsou opatřeny vlastním nápěvem, mají uveden tzv. nápěvový odkaz, tedy poznámku, podle jakého nápěvu se mají zpívat. Některé písňe jsou zároveň složeny ze dvou a více celků, které mohou fungovat jako samostatné písňe. S tímto počtem písni se stal Kancionál český suverénně největším katolickým zpěvníkem u nás a vyrovnal se největším zpěvníkům nekatolickým.⁶⁹

Kancionál je rozdělen na dva díly. V prvním díle nalezneme písňe rozdělené podle liturgického období od Adventu po slavnost Božího těla, dále písňe podle denní doby a písňové parafráze základních křesťanských modliteb (Otčenáš, Pozdravení andělské, Anděl Páně), Vyznání víry a Desatera. S ohledem na předchozí kancionálovou tvorbu je poněkud neobvyklé zařazení obecných mešních písni a písňové parafráze nedělních nešpor.⁷⁰ Druhý díl obsahuje písňe na nedělní evangelia přes celý rok, dále písňe k Panně Marii a ke svatým. Zřejmě vůbec poprvé se v katolickém kancionále objevuje samostatný oddíl žalmových parafrází, zde navíc sestavený z již zmíněného cyklu *Žalmy neb zpěvy svatého Davida*.⁷¹ Závěr kancionálu tvoří písňe pohřební, písňe za zemřelé a eschatologické písňe vůbec.

Kancionál český se dočkal okamžité obliby a byl rychle rozebrán.⁷² Proto již roku 1687 bylo připraveno jeho **druhé vydání**. Toto vydání bylo vytištěno staroměstskou tiskárnou Jana Karla Jeřábka a je označeno jako „*poopravené a poněkud rozšířené*“.⁷³ Do kancionálu přibylo 38 nových písňových textů a 179 nových nápěvů. Obsah kancionálu se tak zastavil na celkem 870 textech a 893 nápěvech. Nově zařazena byla především soudobá písňová produkce od poloviny 17. století. Z hlediska koncepce kancionál změn nedostál, pouze byla na první místo v kancionálu předložena nejstarší česká duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny*, datovaná do 10. století a připisovaná sv. Vojtěchovi. Tím byl Kancionál český symbolicky svěřen pod ochranu tohoto světce.⁷⁴

Velká pozornost byla věnována hudební složce kancionálu, především pokud jde o doplnění vlastních nápěvů těm písni, které byly doposud vybaveny pouze nápěvovým odkazem. U dalších písni pak došlo k doplnění alternativního nápěvu,

⁶⁹ Kancionál Tobiáše Závorky Lipenského z roku 1606 obsahuje 1200 písni, vůbec největší kancionál, Třanovského *Cithara sanctorum*, obsahuje ve vydání Jiřího Sarganka z roku 1737 celkem 1951 písni, srov. ŠKARPOVÁ 2015, 59.

⁷⁰ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 60

⁷¹ srov. ibidem

⁷² srov. ŠKARKA 1986, 292

⁷³ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 61

⁷⁴ srov. ŠKARKA 1986, 289

případně nápěvového odkazu, v ojedinělých případech (písně č. 119 a 148) byly doplněny dokonce dvě alternativní notace, u existujících melodií pak byly provedeny četné korektury a úpravy oproti prvnímu vydání.⁷⁵ Doplnování nápěvových odkazů k již zařazeným melodiím mělo za cíl propojit písně s nápěvy tak, aby byly dodrženy charakteristické nápěvy pro jednotlivé liturgické doby.⁷⁶ Oproti nápěvové složce bylo do textů zasaženo pouze zřídka. Způsob redakční práce na druhém vydání Kancionálu českého svědčí podle Marie Škarpové o tom, že se zde jedná o dokončovací práce na prvním vydání, a tedy až druhé vydání můžeme považovat za finální verzi Kancionálu českého, jak si jej představoval sám Matěj Václav Šteyer.⁷⁷

Třetí vydání z roku 1697 a vytištěné opět tiskárnou Jana Karla Jeřábka je prvním vydáním, které do tisku nepřipravoval Matěj Václav Šteyer, neboť vyšlo pět let po jeho smrti. Jméno redaktora či redaktorů toho ani dalších vydání se nedochovala, nalezneme vždy jen podpis „Dědictví sv. Václava“.⁷⁸ Toto vydání rozšířilo kancionál o dalších 13 písňových textů, pocházejících ze soudobé již rozšířené produkce. Je tedy možné se domnívat, že východiskem pro jejich zařazení mohly být ještě rukopisné črty ze Šteyerovy pozůstalosti.⁷⁹ Mezi nově zařazenými písněmi zaujímá zvláštní místo cyklus čtyř eschatologických písní (*Mějte se dobře, lucerny paláce nebeského; Poslyšte mne, národové všeho světa domácí; Rozškleb se, tlamo pekelná, zatemnělá jeskyně; Proč, ach, proč v tomto oudolí plačtivém, duše, vězíš?*) ze 70. let 17. století. Tyto písně vycházejí z *Tance smrti* sepsaného německým jezuitou Petrem Franckhem (1574–1602), které do češtiny přeložil Jiří Hlohovský. Pro potřeby Kancionálu českého však byly jazykově značně upraveny.⁸⁰

Redaktorská práce na třetím vydání je charakteristická výrazně vyšším důrazem na textovou kvalitu písní než na jejich nápěv. O tom svědčí zejména skutečnost, že žádná z nově zařazených písní nebyla opatřena vlastním nápěvem, nýbrž pouze nápěvovým odkazem. Nově zařazené písně též nebyly inkorporovány do jednotlivých oddílů zpěvníku, ale byly zařazeny jako přírůstek na jeho konec.⁸¹

Počtvrté byl Kancionál český vydán roku 1712, vytištěn byl tentokrát v tiskárně Karla Josefa Jeřábka. V rámci tohoto vydání došlo k rozšíření repertoáru na celkem

⁷⁵ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 63

⁷⁶ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 64

⁷⁷ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 65

⁷⁸ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 66

⁷⁹ srov. ŠKARKA 1986, 292

⁸⁰ srov. ŠKARKA 1986, 292

⁸¹ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 66

923 písní, čímž kancionál dosáhl svého maxima. V případě, že bychom počítali každý díl vícedílných písní s vlastním nápěvem jako samostatnou píseň, dostaneme se až k počtu 979 písní. Stejně jako ve třetím vydání, i zde převažuje důraz na textovou složku nad důrazem na nápěvy písní, přičemž nové písně jsou vybaveny pouze nápěvovými odkazy, a nikoliv vlastními melodiemi. Jiným způsobem se však přistoupilo k řazení písní do kancionálu, kdy některé písně sice rozšířily dodatek na jeho konci, ovšem vybrané písně (např. cyklus pěti kajících písní) byly inkorporovány přímo do kancionálových oddílů.⁸² Ve výběru písní však již zde můžeme sledovat jisté petrifikační tendence, neboť byly vybrány písně opět z druhé poloviny 17. století a do kancionálu se nikdy nedostala žádná píseň složená po roce 1700.⁸³ Tyto tendence se s dalšími vydáními dále prohlubovaly.

V tiskárně Jáchyma Kamenického vytištěné **páté vydání** z roku 1727 s sebou přináší zásadní redukci písní. Z kancionálu bylo úplně odstraněno celkem 14 písní (mj. zmiňovaný cyklus čtyř eschatologických písní), především těch, které byly zařazeny po smrti Matěje Václava Šteyera. Zároveň nebyla zařazena žádná nová píseň. Marie Škarpová tento postup vykládá jako pokus redaktorů navrátit Kancionál český zpět do mantinelů vytyčených Šteyerem. O tomto záměru svědčí i fakt, že redaktoři doslova převzali předmluvu k prvnímu vydání kancionálu.⁸⁴

Zásadně byla zredukována též nápěvová složka kancionálu, a to zejména v jeho závěru, tedy v oddílech písní pohřebních a za mrtvé. Došlo k odstranění alternativních nápěvů, v případě vícedílných písní pak docházelo k nápěvovému sjednocení, případně odstraňování notace a její nahrazování nápěvovými odkazy. Výrazně omezena a do velké míry zcela odstraněna tak byla nápěvová variabilita kancionálu a nápěvová složka se tak vrátila přibližně do stavu, v jakém byla v prvním vydání.⁸⁵

Šesté a poslední vydání z roku 1764 je potvrzením petrifikačních tendencí vydavatelů Kancionálu českého z počátku 18. století. Nedošlo totiž k žádným novým úpravám a šesté vydání je tedy přetiskem vydání pátého. Nezájem redaktorů o zařazování nových písní prozrazuje jejich nazírání na Kancionál český jako na uzavřený hymnografický soubor, který není třeba již dále rozšiřovat.⁸⁶

⁸² srov. ŠKARPOVÁ 2015, 67

⁸³ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 69

⁸⁴ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 68

⁸⁵ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 69

⁸⁶ srov. ibidem

Přestože již v době svého posledního vydání musel Kancionál český působit dojmem stylového anachronismu,⁸⁷ těšil se i nadále velké oblibě a nebyl vytlačen ani osvíceneckou kancionálovou produkcí druhé poloviny 18. století. Hojně rozšířen po českých kostelích zůstal ještě v polovině 19. století, o čemž svědčí i poznámka v předmluvě ke Kancionálu svatojanskému.⁸⁸

1.3. Vydání Kancionálu svatojanského, jeho doprovodná literatura a vydavatelský záměr

Popudem pro vydání Kancionálu svatojanského se stala provinciální synoda české církevní provincie o posvátné hudbě konaná v Praze roku 1860. Tato synoda se shodla na nutnosti nápravy církevního zpěvu v českých zemích a nutnosti vydání nového kancionálu, který by tento záměr odrážel. V usnesení synody se v části III., hlavě IV. uvádí, že „*biskupové provincie české společně se o to postarají, aby nejlepší písně (...) ve zvláštním kancionálu byly tiskem vydány.*“⁸⁹ Úkolem sestavit nový kancionál bylo kardinálem Bedřichem Schwarzenbergem, arcibiskupem pražským, pověřeno Dědictví sv. Jana Nepomuckého.⁹⁰ To jej vydává po dvouleté práci rozdělený do dvou dílů. **První díl** pod názvem *Kancionál čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost* vychází u příležitosti 1000. výročí příchodu svatých Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu v den jejich svátku⁹¹ 9. března 1863. Tento díl obsahuje písně rozčleněné podle liturgického roku, dále mešní písně, nešpory na neděle a významné církevní svátky i nešpory obecné.

Druhý stejnojmenný díl kancionálu vychází o rok později, v den svátku sv. Josefa 19. března 1864 u příležitosti stého výročí posledního vydání Kancionálu svatováclavského.⁹² Obsahuje oddíly písní o Pánu Ježíši, o Panně Marii, o sv. andělech a o světcích podle liturgického roku. Následuje oddíl písní pro „obecné potřeby“ obsahující například písně v souvislosti s polní úrodou a s epidemiemi, a také na poděkování Bohu, a dále oddíl písní pro soukromou pobožnost rozdělený podle denních dob. Následují písňové parafráze na Modlitbu Páně, Pozdravení andělské, Apoštolské vyznání víry a tři božské ctnosti. Kancionál dále pokračuje oddílem „písní obecných“.

⁸⁷ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 69

⁸⁸ srov. BRADÁČ 1863, nepag.

⁸⁹ srov. BRADÁČ 1864, nepag.

⁹⁰ Odtud vžitý název Kancionál svatojanský.

⁹¹ Až do roku 1863 byl liturgický svátek sv. Cyrila a Metoděje v českých zemích slaven právě 9. března. Z popudu papeže Pia IX. byl svátek u příležitosti jejich milénia přesunut do současné podoby, tedy na 5. červenec.

⁹² srov. BRADÁČ 1864, nepag.

Těmi se rozumí písně poučné, písně vzbuzující kajícnost, útěšné, eschatologické a písně na žalmy. Další oddíl je nazván „Písně při slavnostech mimořádných“. Nalezneme zde písně ke svěcení kostela, školy, kříže nebo zvonu, dále písně k přivítání biskupa, písně ke kněžským druhotinám⁹³ a k padesátému výročí svatby. Zmíněný oddíl obsahuje rovněž státní hymnu *Zachovej nám, Hospodine*, a modlitební písně za svatého otce a císaře. Následují písně k pobožnosti křížové cesty a k modlitbě růžence. Celý kancionál uzavírá oddíl písní pohřebních a písní za zemřelé. Jako přídatek jsou uvedeny výňatky z církevních hodinek na den narození Páně, velikonoční triduum a za zemřelé. Celkem *Kancionál svatojanský* v obou dílech obsahuje 820 písní. Z tohoto počtu je 775 písní opatřeno vlastním nápěvem, ostatní písně pak mají uveden nápěvový odkaz. V kancionálu dále nalezneme 91 notovaných žalmů a hymnů pro denní modlitbu církve.

Vedle Kancionálu svatojanského byla Dědictvím sv. Jana Nepomuckého vydána i řada oficiální doprovodné literatury. Na prvním místě se jedná o *Hlas varhan*, oficiální varhanní doprovod. Autorem jeho harmonizace je Josef Müller, varhaník u kostela sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze. Autorem revize doprovodu je Zikmund Kolečovský, varhaník u kostela sv. Štěpána na Novém Městě pražském. Stejně jako *Kancionál svatojanský*, i *Hlas varhan* vyšel ve dvou s kancionálem totožně rozdělených dílech, a to v letech 1864 a 1865. Obsahuje čtyřhlasé varhanní doprovody ke všem písním s doplněnými krátkými mezihrami mezi jednotlivými verši a dohrami. Samotnými autory byl doporučován zejména varhaníkům začátečníkům, které měl vést k důstojné a kvalitní varhanní hře.⁹⁴

Redaktorem obou dílů *Kancionálu svatojanského* i *Hlasu varhan* je Vincenc Bradáč, který oba díly kancionálu opatřil předmluvou. Spolu s ním tvořili editorskou skupinu kněží P. Štulc, Dr. Tersch a Dr. Doucha.⁹⁵ Autorem předmluvy k *Hlasu varhan* je významný soudobý hudební historik, teoretik a kritik August Vilém Ambros. Vincenc Bradáč ve své předmluvě k prvnímu dílu kancionálu zároveň osvětluje vydavatelský záměr celého kancionálu. Cílem bylo v souladu s pokynem pražského arcibiskupa shromáždit kvalitní písně, které nejsou zatíženy světskými vlivy.⁹⁶ Proto kancionál dle Bradáčova přiznání úmyslně opomněl řadu v té době moderních písní, jež však nebyly shledány odpovídajícími požadavkům na kvalitu. Zároveň došlo při sestavování

⁹³ Kněžskými druhotinami se rozumí 50. výročí kněžského svěcení.

⁹⁴ srov. AMBROS 1864, nepag.

⁹⁵ srov. ANONYM 1860, 647. Zřejmě se jedná o P. Václava Štulce (1814–1887), literárně činného kněze a kanovníka vyšehradského, dále o kanovníka P. Eduarda Tersche (1823–1898) a kněze, spisovatele a překladatele P. Františka Douchu (1810–1884).

⁹⁶ srov. BRADÁČ 1863, nepag.

kancionálu k textovým úpravám písní zařazených, které měly odbourat nánosy nekvalitních úprav během jejich historického vývoje. Sám Bradáč shrnuje postup vydavatelů následovně: „*My tedy, kde jsme našli dobrá, jednoduchá sice, ale důstojná slova, svědomitě jsme jich již pro jich starožitnost šetřili a podrželi, kde jsme ale našli rozličné, snad i smysl rušící chyby, tu jsme slova vycídili, přestavili a dle možnosti ozdobili, tak aby sice ráz prostoty podržela, nicméně ale správností všelikerou čtenáři se zalíbila. aneb jsme podložili písně nové, na větším díle překlady sv. hymen obsažených v hodinkách církevních, aneb v knihách od církve schválených. Má-li býti pokrok – musí býti změna.*“⁹⁷ Podobnými úpravami prošly i písňové nápěvy. Bradáč připouští jejich možnou komplikovanost, neboť mohou být nezvyklé pro svou starobylost. Tuto náročnost obhajuje jejich kvalitou, kdy správné nacvičení kvalitního díla vyžaduje námahu a delší práci, k níž ve své předmluvě vyzývá zejména školy.⁹⁸

Smyslem úprav bylo představit písně v kancionálu ve své původní podobě a kráse nezatížené profánními vlivy, které působí rušivě a odvádí pozornost od duchovního prožitku. K tomuto záměru se přidává i *Hlas varhan*, jehož varhanní doprovody autor předmluvy August Vilém Ambros definuje jako pouhou podporu zpěvu, která je prostá, velebná a zbavená „těkavých melodií a štěbetavých mezihér“.⁹⁹ Ambros zdůrazňuje smysl varhanního doprovodu spočívajícího nikoliv v sebe prezentaci varhaníka, nýbrž v podpoře zpěvu a v povznášení lidu blíže k Bohu.¹⁰⁰

Roku 1864¹⁰¹ byly ke kancionálu samostatně vydány *Nešpory čili veřejná pobožnost církevní o nedělích a svátcích Páně, též o svátcích Svatých a Světic Božích*. Téhož roku byl k nešporám vydán i soubor *Žalmové nešporní a antifony mariánské*. Nešpory se vzhledem k velkému čtenářskému zájmu dočkaly druhého vydání hned o rok později.¹⁰² Rok 1865¹⁰³ byl ve znamení vydávání kratších výňatků z kancionálu. Tyto výňatky byly na rozdíl od souborného kancionálu tištěny frakturou, aby se písně zpřístupnily i lidem doposud neovládajícím antikvu. Takto vychází samostatně *Mešní písně*, dále *Zpěvy za mrtvé*, mariánské písně pod názvem *Písně při pobožnosti májové k úctě Panny Marie vyňaté z Kancionálu Svatojanského dědictví*, a konečně *Písně na oslavu sv. Jana Nepomuckého*.

⁹⁷ BRADÁČ 1863, nepag.

⁹⁸ srov. ibidem

⁹⁹ srov. AMBROS 1864, nepag.

¹⁰⁰ srov. AMBROS 1864, nepag.

¹⁰¹ srov. PODLAHA 1918, 1800

¹⁰² srov. ibidem

¹⁰³ srov. ibidem

Na rozdíl do Šteyerova *Kancionálu českého* byl *Kancionál svatojanský* vydán pouze jednou. O důvodech je možné pouze spekulovat, jedním z nich však může být vznik Obecné jednoty cyrilské, spolku pro očistu chrámové hudby, který byl založen Ferdinandem Josefem Lehnerem roku 1879 a který záhy začal připravovat vlastní kancionál podle zásad vyplývajících z ceciliánské reformy církevního zpěvu. Tato práce byla završena vydáním *Českého kancionálu* v redakci Dobroslava Orla a Vladimíra Hornofa roku 1921.¹⁰⁴

1.4. Dobové ohlasy na *Kancionál svatojanský*

Ihned po vydání *Kancionálu svatojanského* vyšly dvě jeho recenze, a to na stránkách Časopisu katolického duchovenstva a v časopisu *Blahověst. Časopis katolického duchovenstva*¹⁰⁵ stručně shrnuje základní fakta o nově vydaném kancionálu. Mimo to oceňuje přístup, s jakým byl kancionál vytvořen, tedy s důrazem na kvalitu písní a na jejich původnost v duchovním prostředí. Chválí také praxi, kdy došlo k zásahům do zažitých písní, aby se tak odstranily pozdější nekvalitní přepisy a nánosy. V neposlední řadě připomíná, že *Kancionál svatojanský* vyšel v přímé návaznosti na Šteyerův *Kancionál český*, což se stalo rovněž předmětem chvály.

V pozitivním duchu se nese i recenze na stránkách časopisu *Blahověst*.¹⁰⁶ Vedle záležitostí oceňovaných *Časopisem katolického duchovenstva* přináší tato recenze také chválu grafické úpravy, která je dle názoru anonymního recenzenta přehledná a dobře čitelná jak po stránce textové, tak po stránce notového zápisu.

Jestliže samotný kancionál byl přijat pozitivně, kontroverze vyvolal *Hlas varhan*, tedy oficiální varhanní doprovod ke kancionálu. V časopise *Dalibor* vyšel 1. března 1863 krátký článek neznámého autora, podepsaného pouze „-ý“¹⁰⁷, v němž se vymezuje vůči provedení varhanního doprovodu a žádá, aby jej přehlédla a případně přepracovala nezávislá skupina odborníků.¹⁰⁸

Tento článek vyprovokoval k odpovědi Zikmunda Kolečovského, který provedení doprovodu revidoval, k odpovědi v časopise *Slavoj*, kde požadavky „-ý“ odmítá a vyzývá jej zároveň k odtajnění, což ovšem „-ý“ ve své odpovědi rázně odmítl.¹⁰⁹

¹⁰⁴ srov. BOHÁČ 1921, 188

¹⁰⁵ srov. ANONYM 1863a, 157

¹⁰⁶ srov. ANONYM 1863b, 112

¹⁰⁷ Pod zkratkou Ý je dotyčný autor uváděn i v citačním aparátu.

¹⁰⁸ srov. Ý 1863a, 56

¹⁰⁹ srov. Ý 1863b, 80

Diskuze pokračovala úvahou anonyma v 16. čísle časopisu *Dalibor* a jejím pokračováním v 18. čísle téhož časopisu. Zikmund Kolečovský odpověděl vlastní úvahou na stránkách *Slavoje*, rozdělenou do třech dopisů datovaných 25. červnem 1863, 15. srpnem 1863 a 15. zářím 1863.

Námítky „-ý“ vůči *Hlasu varhan* se dají shrnout do dvou oblastí. První oblastí je nestylovost doprovodu spočívající v chybné práci s modálními tóninami a v jejich směšování s novými tóninami.¹¹⁰ Ve své úvaze zároveň navrhuje jiné harmonizační postupy. Druhou oblastí je nekvalita harmonizací bez ohledu na jejich stylovost. Domnělá nekvalita se projevuje jednak přítomností značného množství paralelních kvint a oktáv v harmonizaci (což je z hlediska teorie klasické harmonizace hrubá chyba), jednak užitím příliš jednoduchých postupů, které pak v celkovém dojmu vyznívají mdle.¹¹¹

Tyto námítky ve své úvaze Zikmund Kolečovský vyvrací, a naopak poukazuje na problémy oponentem navržených harmonizačních postupů, z nichž vyplývá, že ani „-ý“ nezná náležitosti modálních tónin dostatečně kvalitně.¹¹² Svou práci zároveň Kolečovský zaštiťuje skladbami velkých hudebníků (např. J. S. Bacha, W. A. Mozarta nebo L. van Beethovena), v nichž se rovněž vyskytují jím použité postupy.¹¹³

Celá diskuze nakonec vyzněla do ztracena, neboť se zvrhla do vzájemného ironizování a osobních útoků. Jak Kolečovský, tak „-ý“ závěrem svých úvah prohlásili diskuzi za ukončenou s tím, že odmítají přijmout názory protistrany.¹¹⁴

Definitivní tečku za sporem o *Hlas varhan* pak udělala redakce *Slavoje* v březnu roku 1864, kdy vydala své vlastní stanovisko.¹¹⁵ V něm blíže odkryla práci na zpracování *Hlasu varhan*, kdy, aniž by o tom byla zpravena veřejnost, skutečně byla k revizi Dědictvím sv. Jana Nepomuckého přizvána čtyřčlenná nezávislá komise, což byl prvotní požadavek „-ý“. Redakce se zároveň jednoznačně staví za názory Zikmunda Kolečovského.

Jediný člen zmíněné komise, jehož jméno bylo zveřejněno, je August Vilém Ambros, autor předmluvy k *Hlasu varhan*. Ve své recenzi *Kancionálu svatojanského*, otištěné ve

¹¹⁰ Ý 1863c, 120

¹¹¹ srov. ibidem

¹¹² Všimá si zejména špatně provedených závěrů jednotlivých frází, které by vedly ke zmatení zpěváků. Použití svých postupů zároveň obhajuje adekvátností vůči textu a celkovému charakteru skladby. Srov. KOLEŠOVSKÝ 1863c, 105sq

¹¹³ srov. KOLEŠOVSKÝ 1863b, 4

¹¹⁴ srov. KOLEŠOVSKÝ 1863c, 107; Ý 1873d, 281

¹¹⁵ srov. ANONYM 1864, 70sq

stejném čísle *Slavoje*¹¹⁶, rovněž chválí provedení *Hlasu varhan* jako zdařilé. Kritizovanou jednoduchost harmonií hájí jako praktickou pro hru i zpěv. Pochvalně se vyjadřuje i vůči kancionálu jako takovému, zejména vůči jeho snaze přispět k obrodě církevního zpěvu v Čechách. Všimá si rovněž kvality překladů latinských hymnů a jejich parafrází, které jsou podle něj věrné předloze.

Roku 1870 podrobil kancionál kritickému zkoumání bavorský hudební skladatel a muzikolog Franz Xaver Witt. Své závěry uveřejnil v referátu otištěném v 2. čísle časopisu *Fliegende Blätter für katolische Kirchenmusik* pro rok 1870. O rok později přinesl shrnutí referátu v češtině Časopis katolického duchovenstva. Ve svém referátu Witt oceňuje v souladu s předchozími recenzemi bohatost a kvalitu nápěvů.¹¹⁷ Všimá si rovněž rytmické složky, kde chválí zdařile provedené taktové změny. Příznivě též kvituje délku písní a četnost mollových nápěvů.¹¹⁸

Kancionálu naopak vytýká tiskové chyby v posuvkách u některých písní. Kritice podrobuje rovněž Hlas varhan, kterému vytýká nestylovost ve vztahu k modálním tóninám a občasnou neobratnost. Tím dává Witt částečně za pravdu kritikovi „-ý“ na stránkách Dalibora. Vedle toho odmítá mezihry mezi jednotlivými verši písně, které píseň nesmyslně trhají.¹¹⁹

K Wittovu referátu se ve své recenzi v časopise Cecilie hlásí Ferdinand Lehner. Vypouští však veškerou kritiku a svou recenzi pojímá jako laudatio. Vychází zde z již otištěných předchozích recenzí, když vyzdvihuje rozmanitost a bohatství nápěvů a přirovnává kancionál k obrazům staré nizozemské školy, které jsou dle něj „velebné, dojemné a oblažující.“¹²⁰ Jediná věc, kterou Lehner kancionálu vytýká je chybějící soupis použitých pramenů pro snazší identifikaci jednotlivých písní.¹²¹

Nastíněný pohled F. X. Witta, kdy na jednu stranu je chválena rozmanitost a kvalita písňového repertoáru, na druhou stranu kritizováno nepřiliš šťastné provedení *Hlasu varhan*, je možné chápat jako oficiální názor vědecké obce na *Kancionál svatojanský* po celou druhou polovinu 19. století. Přejímá jej např. historik církevní hudby Karel Konrád ve své úvaze *O obecné písni posvátné*.¹²² Postupem času zároveň sílí volání po kritičtějším přístupu k práci, zejména k nutnosti písně nepřejímat z „druhé ruky“, nýbrž

¹¹⁶ srov. AMBROS 1874, 71–74

¹¹⁷ srov. JP 1871, 75

¹¹⁸ srov. JP 1871, 76

¹¹⁹ srov. JP 1871, 77

¹²⁰ srov. LEHNER 1874b, 70

¹²¹ srov. LEHNER 1874b, 71

¹²² srov. KONRÁD 1882,45

přímo z pramene. Proto krátce po přelomu století začaly sílit tendence k nahrazení *Kancionálu svatojanského*, neboť byl soudobými odborníky (Dobroslav Orel¹²³, Xavier Dvořák¹²⁴) označen za překonaný.

¹²³ srov. OREL 1907, 181

¹²⁴ srov. DVOŘÁK 1907, 189

2. Stručný nástin proměn zbožnosti mezi 17. a 19. stoletím

2.1. Východiska a charakteristiky barokní zbožnosti

Lze vysledovat dvě východiska barokní zbožnosti na území českých zemí. Prvním je Tridentický koncil konaný v letech 1545–1563 tvářící v tvář myšlenkám reformace, který stanovil podobu katolické církve de facto až do poloviny 20. století. Druhým východiskem je pak působení jezuitů, kteří se stali zásadními hybateli rekatolizace Čech po porážce stavovského povstání v roce 1620. Do širokého povědomí se tak dostal mysticismus sv. Ignáce z Loyoly. Můžeme rovněž sledovat i dvojí vymezení barokní zbožnosti, a to vůči reformaci a vůči renesanci, jejíž důraz na světskost a intelektualismus se barokními očima jevil jako vyprázdněný.¹²⁵ Konečně v sobě barokní zbožnost nese i dvojí touhu: touhu přiblížit se Bohu již na tomto světě vedoucí k jeho sakralizaci, která se projevovala např. hojným zřizováním poutních míst a zasahováním do krajiny obecně, a naproti tomu touhu uniknout z tohoto světa k Bohu a rozplynout se v jeho velikosti skrze kontemplativní zbožnost. Tyto dvě protichůdné tendence se staly východiskem pro barokní dynamismus a napětí.¹²⁶ Důležitým průvodním jevem byla rovněž potřeba boje jednak za věc pravé víry (proti protestantům, ale i proti v té době vrcholícímu nebezpečí ze strany Osmanské říše), jednak za spásu vlastní duše.¹²⁷ Zásadní východisko barokní zbožnosti představovaly rovněž dramatické a hrůzné události třicetileté války. Pocit životní nejistoty a neklidu se stal základem zvýšené citovosti, smyslu pro nadpřirozeno a vypjaté religiozity.¹²⁸

Mezi projevy barokní zbožnosti prostupující celou společnost od císařského dvora až po lidovou zbožnost patří zejména eucharistická úcta zdůrazněná Tridentickým koncilem jako úhelný kámen katolicismu a důvěra v Kristův kříž, dále úcta k Panně Marii Neposkvrněné a Vítězné a silná úcta ke svatým. Vedle tradičních světeckých kultů (zejm. apoštolů, prvokřesťanských mučedníků, církevních otců a od vrcholného středověku čtrnácti svatých pomocníků) dochází k rozvoji řady kultů nových, a to jak směrem zdola v případě sv. Jana Nepomuckého, tak i shora, což je případ jezuity

¹²⁵ srov. NEŠPOR 2006, 88

¹²⁶ srov. NEŠPOR 2006, 89

¹²⁷ srov. ibidem

¹²⁸ srov. KALISTA 1941, 16sq

importovaného kultu sv. Isidora,¹²⁹ dále světců kanonizovaných mezi 16. a 18. stoletím (např. sv. Karel Boromejský, sv. Kajetán, sv. Ignác z Loyoly a další).¹³⁰

Specifikem českých zemí se stal historismus v rámci zbožnosti, který měl za úkol potvrdit odvěkou pozici českého národa v rámci rodiny tradičních katolických zemí, a tím i její směřování od protestantství zpět ke katolicismu v rámci rekatolizace. Nejvýznamnějším představitelem tohoto projevu zbožnosti u nás je Bohuslav Balbín.¹³¹ Tento historismus se rovněž stal motorem plné obnovy kultu českých zemských patronů narušeného husitstvím, a především následným utrakvismem v 16. století.¹³² Skupinu českých zemských patronů navíc rozšířil sv. Norbert, jehož ostatky byly přeneseny roku 1627 z Magdeburku na pražský Strahov, z rozhodnutí Habsburků dále roku 1654 sv. Josef a především roku 1729 kanonizovaný sv. Jan Nepomucký.¹³³

Charakteristickým projevem barokní katolické zbožnosti byla též existence náboženských bratrstev, tedy sdružení laiků zpravidla obojího pohlaví bez rozdílu povolání a stavu, ale i duchovních, vyznačujících se pevnou organizační strukturou a kanonickým založením, která se ve své duchovní činnosti orientovala na některý z katolických kultů, přičemž důležitou složkou této činnosti byla příprava na smrt a posmrtný život.¹³⁴ Tato bratrstva u nás byla zakládána již od 15. století, ovšem doba barokní byla dobou jejich největšího rozkvětu. Mezi bitvou na Bílé hoře a josefinskými reformami působilo v Čechách na 652 bratrstev.¹³⁵ Mezi aktivity bratrstev patřila společná modlitba, pořádání liturgických slavností, v některých případech i správa poutních míst či charitativní činnost.¹³⁶ Specifickou skupinu v rámci jednotlivých bratrstev tvořila bratrstva literátská zaměřená na zpěv při bohoslužbách. Literáti zaznamenali svůj rozkvět již v období humanismu v utrakvistickém prostředí, po Bílé hoře dochází k jejich proměně na bratrstva náboženská po vzoru ostatních bratrstev. Do popředí zájmu se tak dostala i péče o společný duchovní život literátů.¹³⁷ Náboženská bratrstva včetně literátských se ve své době těšila velké podpoře i z nejvyšších

¹²⁹ srov. MIKULEC 2013, 75

¹³⁰ srov. MIKULEC 2013, 71

¹³¹ srov. NEŠPOR 2006, 91

¹³² srov. MIKULEC 2013, 71

¹³³ srov. MIKULEC 2013, 80sq

¹³⁴ srov. MIKULEC 2000, 9

¹³⁵ srov. MIKULEC 2000, 23

¹³⁶ srov. MIKULEC 2000, 92

¹³⁷ srov. MIKULEC 2000, 14

církevních kruhů, např. ve formě častých papežských breve udělujících možnost získat plnomocné odpustky.¹³⁸

Lidovou zbožnost charakterizuje výklad každé neobvyklé události jako Božího zásahu, horečná snaha zajistit si spásu prostřednictvím odpustků a prostřednictvím vnějškových projevů, a také radost z pospolitosti projevující se množstvím poutí a velkorysým slavením svátků.¹³⁹ Na druhou stranu zdůrazňování vnějších projevů víry vedlo k přehnané vnějškovosti až bigotnosti a především k neobyčejné pověřivosti, která se později stala předmětem zásadní kritiky osvícenců vůči barokní zbožnosti jako celku.¹⁴⁰

Duchovní píseň byla zcela zásadním stavebním kamenem barokní zbožnosti. Byla to právě „zpívaná víra“, která pro řadu lidí představovala základní informační zdroj věrouky, biblických příběhů i životů svatých. Katechetická funkce duchovní písně byla o to důležitější, že častým zpíváním si věřící osvojovali text písně (a tedy i věroučné představy v ní obsažené) nazpaměť.¹⁴¹ Ve srovnání s jinými projevy zbožnosti se duchovní píseň vyznačovala vysokou umírněností vůči jiným konfesím, navíc bylo běžným jevem přebírání písní napříč konfesemi, byť s pochopitelnými textovými úpravami. Katolická písňová tvorba se orientovala především na zdůraznění pozitivních složek věrouky, zejména na úctu k Panně Marii a svatým.¹⁴² Lidový zpěv zazníval především před kázáním, mezi kázáním a mší a po mši, nejrozšířenější pak byl v rámci procesí a poutí.¹⁴³ Duchovní píseň si své místo postupně získávala i přímo v rámci mešní liturgie, kde se stala pomocníkem laické veřejnosti odkázané na pouhé přihlížení bohoslužbě, neboť ta byla v duchu Tridentského koncilu vnímána jako liturgie kléru a úroveň její srozumitelnosti dále snižovalo užívání latiny jako liturgického jazyka.¹⁴⁴ V rámci oficiální kancionálové tvorby bylo důsledně dbáno na věroučnou správnost písní, někdy i částečně na úkor její estetické kvality.¹⁴⁵ Vedle oficiální tvorby však byla velmi rozšířená také tvorba duchovních písní kramářského charakteru, orientující se na zázraky a senzačně pojednávané legendy o svatých. Tyto písně, jež byly církví

¹³⁸ srov. MIKULEC 2000, 15

¹³⁹ srov. NEŠPOR 2006, 152

¹⁴⁰ srov. *ibidem*

¹⁴¹ srov. SMYČKOVÁ/HÁLEČKOVÁ 2015, 9

¹⁴² srov. NEŠPOR 2006, 120

¹⁴³ srov. SEHNAL 1982, 249

¹⁴⁴ srov. ADAM 2008, 47sq

¹⁴⁵ srov. SMYČKOVÁ/HÁLEČKOVÁ 2015, 9

nekontrolovatelné, a tedy sotva věroučně správné, se staly populárním doplňkem kancionálové tvorby.¹⁴⁶

2.1. Proměna zbožnosti za osvícenství; tzv. mešní píseň

S příchodem myšlenek osvícenství dochází k zásadní proměně přístupu k religiozitě. Osvícenství se vůči barokní zbožnosti zásadním způsobem vymezovalo a požadovalo zásadní proměnu vedoucí k větší utilitárnosti a racionalitě náboženství. Náboženství mělo být oprostěno od všeho, co bylo v očích osvícenců nadbytečné a co odvádí věřící od toho nejdůležitějšího – práce pro dobro společnosti.

V souvislosti s tímto novým postojem začaly sílit státní zásahy do náboženského života, které vyvrcholily za vlády císaře Josefa II. (1780–1790), jistou předehru však je možné spatřovat již za vlády jeho matky Marie Terezie (1743–1780). Zásahy za její vlády spočívaly zejména v redukci počtu svátků, které představovaly volný (a tedy neužitečný) den, v letech 1753 a 1771, a dále omezení poutí pouze na jednodenní s výjimkou poutí do Mariazell. Docházelo též k prvotní redukci řeholního života zákazem zřizování nových klášterů (1767) a stanovením spodní hranice pro skládání řeholních slibů na 24 let.¹⁴⁷ V duchu důrazu na racionalitu byl zahájen boj s pověrami nejprve prostřednictvím zákazu kalendářů obsahujících různé pověrečné praktiky roku 1754, o rok později pak zákazem těchto praktik jako takových.¹⁴⁸ Vedle restriktivních opatření však v tomto období můžeme sledovat zvyšující se důraz na znalost Písma mezi lidem. Právě v tomto období bylo iniciováno nové vydání *Bible svatováclavské* v letech 1769–1771 a připraven nový katolický biblický překlad Františka Faustina Procházky a Františka Durycha v letech 1778–1780.¹⁴⁹

Za vlády Josefa II. dochází k zásahům do náboženského života v habsburské monarchii, jaké svým rozsahem doposud neměly obdoby. Zásahy byly vedeny do všech jeho oblastí počínaje konfesijní situací, přes církevní instituce až do konkrétních oblastí zbožnosti. První reformy byly vyhlášeny během roku 1781. Nařízením z 11. 7. t. r. byla výrazně omezena cenzura a byla zároveň převedena z církevní správy pod stát. Toto nařízení umožnilo doposud nevídanou míru kritiky církve a náboženských poměrů obecně, které literatura označuje pojmem „brožurová válka.“¹⁵⁰ Velmi rychle byly

¹⁴⁶ srov. NEŠPOR 2006, 121

¹⁴⁷ srov. NEŠPOR 2006, 54

¹⁴⁸ srov. MIKULEC 2013, 326

¹⁴⁹ srov. NEŠPOR 2006, 104

¹⁵⁰ NEŠPOR 2006, 223

vydány četné polemické pamflety kritizující oblasti katolické věrouky nezakořeněné v Bibli a dále namířené zejména proti jezuitskému řádu a nepomucenskému kultu. Naproti tomu docházelo k cenzurní konfiskaci barokní náboženské literatury.¹⁵¹ Druhým významným dekretem z roku 1781 je Toleranční patent z 13. října. toho roku, který vedle katolického vyznání povolil tři další – augšpurské, helvetské a řeckopравoslavné. Toto nařízení, ač přímo nezasáhlo každodenní život katolické veřejnosti, představovalo pro její velkou část značný šok. Především na venkově nebyly výjimkou konflikty mezi katolíky a nově deklarovanými nekatolíky, kteří byli katolickou většinou považováni za odpadlíky.¹⁵²

Josefínské reformy se týkaly také zapojení do pracovního života osob a institucí, které se doposud držely stranou společnosti v kontemplaci, a byly proto shledány neužitečnými pro dobro všech. Známostou kauzou je další výrazné omezení řeholního života a zrušení řady klášterů či dokonce celých řádů především během roku 1782. Trnem v oku osvícenců byla též častá vyhrocená barokně laděná zbožnost členů náboženských bratrstev. Proto bylo roku 1748 zakázáno nová bratrstva zakládat, všechna již fungující bratrstva pak byla zrušena císařským dekretem z 22. května 1782. Naopak podporována byla nově zakládaná charitativní Bratrstva účinné lásky k bližnímu prezentovaná jako „správně pobožná“ bratrstva.¹⁵³ Již 12. ledna 1782 byla zakázána také činnost poustevníků a lesních bratří.¹⁵⁴

Omezení a zákazy se dotkly i nejrůznějších projevů lidové zbožnosti, jejíž „*kořeny byly shledány v barokní pověrčivosti a které podle osvícenských teologů představovaly lidské nálezy zastíňující ‚pravý‘ obsah evangelia.*“¹⁵⁵ Zakázány tak byly večerní pobožnosti v kostelích, všechna procesí s výjimkou prosebných dnů¹⁵⁶ a dalších dvou mimo ně. Zákaz se týkal rovněž zvonění proti bouřkám, koledy, vykuřování domů, žehnání chleba a jiných pokrmů či plodin, uctívání relikvií, oblékání soch, křížových cest, prosebných průvodů, věšení předmětů na oltáře a obrazy, slavnosti Vzkříšení na Bílou sobotu, či pobožnosti na konci roku. Z kostelů měly být odstraněny cechovní korouhve a zakázána v nich byla stavba jesliček a Božích hrobů. Výroční slavnost posvěcení kostela byla sjednocena na třetí říjnovou neděli (tzv. Císařské posvěcení)

¹⁵¹ Týkalo se to především modlitebních knih typu Nebekličů, srov. NEŠPOR 2006, 223

¹⁵² srov. MIKULEC 2013, 327

¹⁵³ srov. MIKULEC 2013, 329

¹⁵⁴ srov. NEŠPOR 2006, 227

¹⁵⁵ NEŠPOR 2006, 228

¹⁵⁶ Prosebné dny byly v tridentské liturgii vkládány do velikonoční doby jako prosba o požehnání především zemědělských plodin. Byly proto spjaty s průvody do polí a s jejich žehnáním.

a omezeny byly křestní a pohřební hostiny.¹⁵⁷ K 1. květnu 1784 byl vydán nový bohoslužebný řád důsledně trvajícím na dodržování liturgických předpisů vyplývajících z Římského misálu a zároveň na odstranění všeho nad tento rámeček. Stanovil rovněž užívání národních jazyků v liturgii všude vyjma mše. Středem bohoslužby se mělo stát kázání vycházející z příslušné evangelijní perikopy, zbavené všeho konceptualismu a nemístných aktualizací. Důraz byl kladen především na srozumitelnost a na výchovu posluchačů v hospodářsko-sociálním a eticko-humanitním smyslu.¹⁵⁸ I liturgie sama se měla stát nástrojem společensko-mravní výchovy a usilovalo se proto o její zjednodušení a zesrozumitelnění.¹⁵⁹

Reformy Josefa II. byly zcela v souladu s myšlenkami osvícenství vedeny snahou vytvořit novou formu zbožnosti založenou na racionálním uvažování a na užitečnosti pro dobro společnosti. Ideálem této zbožnosti byl návrat k prostotě a upřímné zbožnosti prvotních křesťanů a jejím klíčovým projevem se měla stát láska k bližnímu ve formě charitativní činnosti.¹⁶⁰ Setkaly se však s velmi rozporuplným přijetím. Zatímco jejich příznivci z řad šlechty, části duchovenstva a měšťanstva je vítali, u širších lidových vrstev byly přijímány s výrazně rezervovaným postojem a někdy i s vyloženým odporem jako v případě nařízení pohřbívat mrtvé bez rakví pouze v plátěných rubáších.¹⁶¹ Necitlivě aplikovaná opatření programově namířená proti projevům barokní zbožnosti narážela na odmítání a vytrvalé porušování. Je tedy možné konstatovat, že se reformy podařilo aplikovat zejména v oblasti institucionalizované církve. V rámci lidových vrstev změna probíhala pouze pomalu, pokud vůbec.¹⁶² Navíc tvář v tvář Velké francouzské revoluci a rovněž po úmrtí Josefa II. roku 1790 se zavádění reformy značně zmírnilo a zpomalilo, řada opatření byla odvolána nebo přestala být vymáhána. Mnohé zvyky, pokud nebyly ve vyloženém rozporu s novým bohoslužebným řádem, se proto setrvačně zachovaly až do 19. století i dále, mnohé další (jako především poutě) byly v 1. polovině 19. století obnoveny.¹⁶³ Beze změn byly reformy Josefa II. dodržovány především v oblasti přísného státního dohledu na církev, pod kterým církev na území habsburské monarchie nadále zůstávala. Stát dohlížel na jmenování biskupů a zasahoval i do papežských voleb. Významné ústupky ze strany státu se podařilo

¹⁵⁷ srov. NEŠPOR 2006, 228

¹⁵⁸ srov. NEŠPOR 2006, 229

¹⁵⁹ srov. ADAM 2008, 52

¹⁶⁰ srov. MIKULEC 2013, 307

¹⁶¹ srov. MIKULEC 2013, 331

¹⁶² srov. MIKULEC 2013, 332

¹⁶³ srov. MIKULEC 2013, 332sq

vydobýt až roku 1850 a po složitých vyjednáváních svou autonomii církev znovu nabyla až uzavřením konkordátu roku 1855.¹⁶⁴

Osvícenskou snahu zesrozumitelnit liturgii lze sledovat i v duchovní písni, kde dochází k výraznému nárůstu fenoménu tzv. mešní písňe mající svůj počátek již v baroku (v našem prostředí je poprvé ve větším měřítku nalezneme ve Šteyerově *Kancionále českém*¹⁶⁵). Jedná se o duchovní píseň, jejíž text parafrázuje mešní ordinárium a zároveň ve slokách nahrazujících mešní proprium komentuje průběh bohoslužby. Mešní píseň je přesně dělena na sloky ke vstupu podněcující shromáždění ke společnému slavení a zároveň nesoucí v sobě parafrázi úkonu kajičnosti, dále sloky ke čtením z Písma svatého (graduale), sloky komentující přípravu darů (offertorium), sloky vztahující se k přijímání eucharistie (communio) a konečně sloky vyprošující Boží požehnání (závěr). Text písňe vychází z textů mešních pobožností, které byly běžnou a používanou součástí modlitebních knih,¹⁶⁶ a slouží k orientaci účastníka bohoslužby, aby mohl alespoň částečně spoluprožívat dění u oltáře vyhrazené klerikům.

Mešní písňe lze rozdělit na mešní písňe „obecné“, použitelné v kterékoli části liturgického roku, zejména pak v liturgickém mezidobí,¹⁶⁷ a mešní písňe vystihující svým textem zároveň povahu dané liturgické doby.¹⁶⁸ Z hudebního hlediska je u nich typická proměna nápěvu před a po proměňování, případně užívání různých nápěvů během celé liturgie. Tyto nápěvy však vždy tvoří nerozdílný celek v rámci jedné mešní písňe. Výhodou mešní písňe je její univerzální použitelnost minimálně v rámci jedné liturgické doby, zásadní nevýhodou písňe naopak je, že svým textem nevyjadřuje podstatu konkrétního liturgického slavení, což je požadavek na liturgickou hudbu vyplývající již z gregoriánského chorálu. V prostředí české duchovní písňe však mešní písňe pevně zakořenila a setkáváme se s ní dodnes.

2.1. Charakteristika zbožnosti v 19. století; Pražská provinciální synoda 1860

Do 19. století vstupovala katolická církev ve zcela změněné pozici. Musela čelit nové situaci ve vztahu k novým politickým režimům, filosoficko-politickým směrům

¹⁶⁴ srov. PETRÁČEK s. d., 12

¹⁶⁵ srov. ŠKARPOVÁ 2015, 60. V případě *Kancionálu českého* se však jedná pouze o samostatné duchovní písňe komentující jednotlivé segmenty liturgie. Mešní píseň v jejím dnešním chápání má svůj počátek až v době osvícenství, srov. ŠMÍD 1997, 24

¹⁶⁶ srov. ADAM 2008, 50

¹⁶⁷ Typickým příkladem je píseň z Jednotného kancionálu č. 512 „Bože před tvou velebností“.

¹⁶⁸ V Jednotném kancionále takové písňe nalezneme např. pod čísly 129, 218, 409 nebo 421.

i ve vztahu k proměně společnosti vyplývající z průmyslové revoluce. Konkrétně v českých zemích představovalo po roce 1782 novum i postavení katolické církve již ne jako jediné nýbrž v doprovodu více církví, byť se ke katolicismu hlásilo stále více než 90 % populace.¹⁶⁹ Není proto divu, že se značná část církve v pocitu obklíčení ze všech stran zakonzervovala a uzavřela do sebe, a byla proto schopna receptce a adekvátní reakce vůči nastupující moderní době až s velkým zpožděním.¹⁷⁰ To je také důvod, proč ve zbožnosti 19. století můžeme sledovat pokus o alespoň částečný návrat zpět před osvěcenskou reformou k barokní zbožnosti. Znovu se začínají pořádat masové poutě a oživovat poutní místa, výrazně vzrostl kult svatých a jejich ostatků. Ze svatých jsou v návaznosti na pronásledování církve za Velké francouzské revoluce i v jiných osvíceneckých státech oblíbení zejména mučedníci. Nové reprodukční techniky umožňující masový tisk svatých obrázků učinily obrazy svatých běžnou výbavou domácností.¹⁷¹ Nedílnou součástí paraliturgické zbožnosti se stala pobožnost křížové cesty (včetně výstavby příslušné sakrální architektury v terénu), do oblíbenosti se znovu dostaly též odpustky a s nimi související zbožnost pamatující na zemřelé v očistci.¹⁷²

Plně se rozvinula též úcta k Nejsvětějšímu srdci Ježíšovu, která má svůj počátek již v 17. století, a rovněž eucharistická úcta. Významné pozornosti se dostávalo otázkou prvního svatého přijímání, které bylo často navázáno na závěr školní docházky a pojímáno jako velkolepá slavnost. Je však také třeba konstatovat, že pro řadu prvokomunikantů bylo toto první přijímání v souvislosti s odchodem ze školy také posledním. Proto velmi pozvolna bylo z nejvyšších církevních míst tlačeno na přistupování k přijímání v mladším věku a zároveň k častému přijímání široké veřejnosti, která k němu přistupovala spíše vzácně a nahrazovala si je jinými projevy zbožnosti, především adoracemi. Tento postoj se však v průběhu 19. století dařilo měnit jen velice pomalu.¹⁷³

V 19. století zároveň sílila česká nekatolická zbožnost povzbuzená Palackého koncepcí dějin odkazující k husitství. Její střet s katolicismem se projevil především v „konfrontaci dvou Janů“ – Husa a Nepomuckého. Typickým jevem tak bylo konání slavností k počtě jednoho či druhého z Janů tak, aby šlo o slavnost velkolepější, než

¹⁶⁹ srov. PETRÁČEK s. d., 4

¹⁷⁰ srov. ibidem

¹⁷¹ srov. PETRÁČEK s. d., 14

¹⁷² srov. PETRÁČEK s. d., 15

¹⁷³ srov. PETRÁČEK s. d., 18sq

uspořádala „konkurence“.¹⁷⁴ Výrazně větší oblibě veřejnosti se však po celé 19. století těšil sv. Jan Nepomucký, k jehož hrobu putovaly tisíce poutníků.¹⁷⁵ Z ostatních světců výrazně vzrostl kult zejména svatých Cyrila a Metoděje, a to v souvislosti s 1000. výročím jejich příchodu na Velkou Moravu (1863), a dále milénii úmrtí obou bratří (1869, 1885).¹⁷⁶

Své zlaté období v 19. století zažívala mariánská zbožnost. Základem pro tuto zbožnost jsou tři mariánská zjevení – v Paříži (1830), La Salette (1846) a v Lurdech (1858). S posledním jmenovaným zjevením souvisí zcela nový ikonografický typ Panny Marie a obliba zřizování lurdských jeskyní v kostelích i v krajině.¹⁷⁷ Výraznou měrou ke zvýšení mariánské úcty přispělo i vyhlášení dogmatu o neposkvrněném početí Panny Marie roku 1854. Osm svátků Panny Marie v liturgickém kalendáři se těšilo velké popularitě, roku 1840 pak byl celý měsíc květen vyhlášen mariánským měsícem.¹⁷⁸ Spolu s mariánskou zbožností se nové obliby dočkal i kult sv. Josefa, kterého lidová zbožnost pasovala na prostředníka mezi věřícími a Pannou Marií, ba dokonce byl někdy staven na její úroveň (např. v modlitbě Ave Josef).¹⁷⁹ Vůči tak výraznému kultu sv. Josefa se církevní hierarchie stavěla odmítavě, ovšem vyhlásila ho patronem otců, snoubenců, vychovatelů, misionářů a přímluvcem za dobrou smrt. V roce 1870 pak byl sv. Josef vyhlášen patronem celé církve a roku 1889 vzorem pro křesťanské dělníky.¹⁸⁰

Po počátečních snahách o navázání kontaktu s modernou v prvních dekádách 19. století dochází za pontifikátu papeže Pia IX. (1846-1878) ke značné petrifikaci intelektuálního prostředí v církvi a teologicko-filosofického bádání. O to víc se církve angažovala v praxi. 19. století bylo stoletím horečné misionářské činnosti, stoletím nebyvalého rozkvětu řeholního života především v oblasti ženských kongregací, církve se masivně angažovala na poli školství, zakládala sirotčince a špitály.¹⁸¹

Na poli duchovní písně sílilo v průběhu první poloviny 19. století volání po zásadní obrodě, neboť její stav byl všeobecně hodnocen jako neutěšený. Svědčí o tom řada dobových článků v periodikách věnujících se církevní hudbě, které tento stav konstatují

¹⁷⁴ Nejlépe je to vidět na slavnosti návratu ostatků sv. Jana Nepomuckého ze Salcburku do Prahy roku 1866 následovaných Husovými slavnostmi roku 1868, srov. PETRÁČEK s. d., 19

¹⁷⁵ srov. PETRÁČEK s. d., 19

¹⁷⁶ srov. PETRÁČEK s. d., 20

¹⁷⁷ srov. PETRÁČEK s. d., 16

¹⁷⁸ srov. PETRÁČEK s. d., 16

¹⁷⁹ srov. PETRÁČEK s. d., 18

¹⁸⁰ srov. PETRÁČEK s. d., 16

¹⁸¹ srov. PETRÁČEK s. d., 6

a zároveň přinášejí rozličné recepty na zvýšení kvality církevní hudby.¹⁸² Zásadní problém byl spatřován v přemíře světského vlivu jak v písni, tak ve figurální hudbě a dále v nedostatečném vzdělání varhaníků a ředitelů kůru.¹⁸³ Docházelo tak k inflaci děl, jež svou hudební i textovou úrovní neodpovídaly důstojnosti liturgie.

Situací okolo církevního zpěvu a hudby při liturgii obecně v Čechách se zabývala Pražská provinciální synoda svolaná pražským arcibiskupem Bedřichem kardinálem Schwarzenbergem v červenci roku 1860 a uskutečněná mezi 8. a 23. zářím téhož roku. Šlo o první takovou synodu na našem území od roku 1605¹⁸⁴ a účastnili se jí biskupové české církevní provincie, dále vikáři, opati, provinciálové řeholních společenství, dále vybraní faráři a přizvaní experti. Úkolem synody bylo provést revizi církevního života v předchozích desetiletích a stanovit postup tváří v tvář situaci. Otázka církevního zpěvu tak byla pouze jedním z celé řady témat vedle např. disciplíny kněží, velmi ožehavé otázky styku s nekatolíky či vzdělávání veřejnosti.¹⁸⁵

Usnesení ohledně zpěvu nalezneme v ustanovení synody ve IV. hlavě III. části, která se zabývá problematikou liturgie. Ustanovení této části zohledňují jednak encykliku *Inter multiplices* papeže Pia IX. z roku 1853 apelující na používání jednotného Římského misálu, breviáře a rituálu, jednak myšlenky spontánního hnutí liturgické obnovy pronikající do Čech zejména z Německa, Belgie a Francie, které přirozeně zasahovalo i do oblasti církevního zpěvu a hudby obecně.¹⁸⁶ Toto hnutí si kladlo za cíl církevní zpěv očistit od světského vlivu a znovuobnovit jeho původní krásu. To se projevilo především opětovným položením důrazu na gregoriánský chorál završeným nejprve vydáním zjednodušeného chorálu Kaspara Etta a především pozdějším vydáním tzv. Řezenské edice (*Editio Ratisbonensis*) Franze Xavera Haberla jež se spolu s vědeckou prací francouzského kláštera v Solesmes stala základem pro jednotnou tzv. Vatikánskou edici chorálu zaštitěnou papežem Piem X. a nahrazenou až po 2. vatikánském koncilu.¹⁸⁷ Naopak figurální hudba baroka a klasicismu měla ustoupit chorálu a polyfonii palestrinovského stylu.¹⁸⁸ Lidový duchovní zpěv se měl zaměřit

¹⁸² srov. PODLAHA 1918, 1722

¹⁸³ srov. ANONYM 1863c, 65sq

¹⁸⁴ Přestože Tridentský koncil požadoval konání provinciálních synod jednou ročně, v Rakousku to státem dlouhodobě nebylo povoleno. Svobodu v této oblasti nabyly církve až po roce 1850, srov. PETRÁČEK s. d., 20sq

¹⁸⁵ srov. PETRÁČEK s. d., 25

¹⁸⁶ srov. PETRÁČEK s. d., 26

¹⁸⁷ srov. SEHNAL 2006, 161

¹⁸⁸ srov. SEHNAL 2006, 173

především na znovuobjevení starých písní z období humanismu a baroka, které měly zaznívat pokud možno v původní podobě.¹⁸⁹

Popisované hnutí liturgické obnovy vrcholilo až v 70. a 80. letech 19. století a Pražská provinciální synoda je tedy nemohla zachytit v plném rozsahu. Přesto vydala pokyny pro provádění církevní hudby právě s důrazem na duchovní povahu zpěvu a jeho původní podobu a vymezila se proti provádění takových písní, které svým textem či nápěvem připomínají písně světské. Synoda ve svém ustanovení apeluje na církevní hudebníky, aby hudba jimi provozovaná byla „*vážná, nápěv čistý a vzdálený všeho umělého fintění, důstojný té svaté oběti, která se na oltáři koná.*“¹⁹⁰ Praktickým prostředkem pro zvelebení církevní hudby se měl stát *Kancionál svatojanský*, jehož vydání synoda iniciovala.

V 11., závěrečné kapitole svého ustanovení provinciální synoda vyzývá ke zřizování spolků pro zvelebení církevních chrámů, v jejichž rámci měli spolupracovat klérus a laická veřejnost.¹⁹¹ V oblasti církevní hudby jde především o obnovení literátských bratrstev, která by navázala na tradici přerušenu josefínskými reformami a která by znovu doprovázela zpěvem liturgii, jakož i napomáhala ke vzdělání a duchovnímu růstu věřících. Otázkou obnovy literátských bratrstev se následně podrobněji zabývala Pražská diecézní synoda konaná roku 1863, která vypracovala podrobná pravidla pro jejich znovuzakládání. Pravidla stanovují především požadavek, aby se nově formovaná bratrstva ustanovila jako spolky ve smyslu Všeobecného občanského zákoníku. V tomto rámci dále ustanovuje práva a povinnosti ředitele kůru, varhaníka a jednotlivých zpěváků, a také pravomoci faráře vůči bratrstvu ve své farnosti. Ustanovení též požaduje spolupráci bratrstev se školami, kde v rámci výuky zpěvu měla probíhat formace nových členů bratrstva.¹⁹² Toto ustanovení přineslo po celých Čechách nesmírný rozkvět chrámových sborů, které se tak staly nedílnou součástí rozrůstajícího se hudebního a obecně spolkového života české společnosti ve 2. polovině 19. století.¹⁹³

Pražská provinciální synoda je tedy mezníkem, který umožnil další rozvoj české duchovní písně počínaje *Kancionálem svatojanským* a konče vědeckým zkoumáním české duchovní písně od poslední čtvrtiny 19. století.

¹⁸⁹ srov. SEHNAL 2006, 181

¹⁹⁰ srov. BRADÁČ 1864, nepag.

¹⁹¹ srov. PETRÁČEK s. d., 32

¹⁹² srov. BRADÁČ 1864, nepag.

¹⁹³ srov. KYNCL 2004, 161

3. Komparace písňového obsahu s přihlédnutím k ostatním zdrojům Kancionálu svatojanského

3.1. Kancionál český jako zdroj Kancionálu svatojanského

Dědictví sv. Jana Nepomuckého dostalo při tvorbě nového kancionálu diecézní synodou za úkol vzít za základ Šteyerův *Kancionál český*, jak uvádí ve své předmluvě Vincenc Bradáč.¹⁹⁴ Po porovnání písňového obsahu obou děl je možné konstatovat, že tento úkol byl naplněn. Z 820 písní *Kancionálu svatojanského* vykazuje shodu s *Kancionálem českým* 257 písní, tedy přibližně třetina jeho repertoáru.

Většina Šteyerových písní (167) byla přijata do prvního dílu obsahujícího písně podle liturgického roku a k mešní liturgii obecně. V přesných číslech jde v případě adventních písní o 22 písní z celkem 46, u vánočních písní¹⁹⁵ o 48 z 85 písní, dále o 4 z 5 novoročních písní, 1 ze 4 tříkrálových, 22 z 80 postních¹⁹⁶, 22 z 39 velikonočních, 4 z 11 o Nanebevstoupení Páně, 8 ze 17 svatodušních, 9 z 12 o Nejsvětější Trojici, 22 ze 42 o Nejsvětější svátosti oltářní, 1 ze 3 před kázáním a 2 ze 3 po kázání. V případě mešních písní došlo ke sloučení dvanácti v *Kancionále českém* samostatně figurujících písní k jednotlivým částem liturgie do dvou písňových celků po šesti písních (písně č. 344 a 345),¹⁹⁷ takže v *Kancionále svatojanském* tvoří nerozlučný celek bez možnosti vzájemné variability. Překvapivě nízký počet písní byl přejat v druhém dílu do oddílů písní k Panně Marii, ke sv. andělům a ke svatým. V případě mariánských písní vykazuje shodu 12 z celkového počtu 69 písní, u písní ke sv. andělům 1 ze 7 písní a u písní ke svatým 17 ze 138 písní. Důvodem budou patrně teologické a z nich vyplývající liturgické posuny mezi oběma kancionály (viz kapitola 3.3), v případě písní ke svatým rovněž obecné rozšíření repertoáru v rámci *Kancionálu svatojanského*. Podobně nízkou shodu nacházíme i v oddíle písní k obecným potřebám, kam byla z *Kancionálu českého* zařazena 1 píseň z 16. Vyšší shodu vykazují oddíly písní pro soukromou pobožnost (24 z 50) a písní obecných (32 z 68). V rámci posledně jmenovaného oddílu je zařazen rovněž výběr z žalmových parafrází, které Matěj Václav Šteyer převzal od Jiřího Strejce. Z 32 těchto parafrází jich do *Kancionálu svatojanského* bylo přejato 12, z toho 2 však do jiných oddílů. Pozoruhodné je, že 3 další písně

¹⁹⁴ srov. BRADÁČ 1863, nepag.

¹⁹⁵ Počítáme-li i písně o útěku do Egypta a betlémských dětech.

¹⁹⁶ Počítáme-li i písně vztahující se ke Květné neděli a svatému týdnu, jmenovitě k Velkému pátku.

¹⁹⁷ Čísla písní v této kapitole jsou vždy, není-li uvedeno jinak, uváděna ve vztahu ke *Kancionálu svatojanskému*.

z oddílu písní na žalmy (č. 757, 758 a 760) nevykazují shodu s *Kancionálem českým* a musely tedy být převzaty z jiných zdrojů nebo zkomponovány nově. Minimální shodu vykazuje oddíl písní pohřebních a za mrtvé, kde mají oba kancionály společnou pouze tradiční pohřební píseň *Rozžehnejme se s tím tělem*.¹⁹⁸

V rámci *Kancionálu českého* však dále existují i oddíly písní, které byly při tvorbě *Kancionálu svatojanského* zcela opominuty. Jde především o písně na nedělní evangelia, převzaty nebyly ani písňové parafráze nedělních nešpor, které byly nahrazeny novou tvorbou. Zařazeny nebyly ani písně před jídlem a po jídle, písně eschatologické či písně obsahující „lamentaci Krista Pána na lidské pokolení.“¹⁹⁹

Na otázku z konkrétně kterého vydání *Kancionálu českého* editoři *Kancionálu svatojanského* čerpali, není možné dát přesnou odpověď. Drtivá většina písní (248) patří ke kmenovému repertoáru *Kancionálu českého*, který se vyskytuje ve všech jeho vydáních. Dalších šest zařazených písní se vyskytuje až od 2. vydání z roku 1687. Je zároveň evidentní, že editoři pracovali i se čtvrtým, písňově nejbohatším vydáním z roku 1712, odkud byly zařazeny 3 písně, případně s pozdějšími vydáními, které tyto písně rovněž obsahují.

Z hlediska strukturálního nacházíme mezi *Kancionálem českým* a *Kancionálem svatojanským* některé styčné body, ale i řadu rozdílů. Oba kancionály začínají temporálem obsahujícím písně na jednotlivá období liturgického roku: advent, Vánoce, půst, Velikonoce, písně o Nanebevstoupení Páně, sv. Duchu a Nejsvětější Trojici. *Kancionál svatojanský* nepřevzal samostatný oddíl písní na křížové dni a poutnických písní, tyto písně rozdělil podle tématu do oddílů písní o Pánu Ježíši, Panně Marii a svatých. Následující Šteyerovy oddíly obsahující písně především pro soukromou zbožnost, tedy písně ranní, parafráze modliteb Otčenáš, Zdravas, Kréda a Desatera, písně před a po jídle a písně večerní byly v rámci *Kancionálu svatojanského* přesunuty do druhého dílu kancionálu, přičemž písně před a po jídle nebyly převzaty vůbec. Na svém místě v rámci prvního dílu tak byly ponechány (a značně rozšířeny) již jen písně mešní.

Druhý díl *Kancionálu svatojanského* začíná oddílem písní k Pánu Ježíši, který se u Šteyera nevyskytuje. Byly do něj shromážděny některé poutnické písně, písně k nejsvětějšímu jménu Ježíš a vybrané písně eucharistické. Zařazení následujících

¹⁹⁸ V *Kancionále svatojanském* pod č. 813

¹⁹⁹ ŠTEYER 1712, 974

oddílů písní k Panně Marii, svatým a písně obecné je shodné v obou dílech. Zakončení písněmi vztahujícími se ke smrti a pohřbu je rovněž shodné.

O *Kancionálu svatojanském* je zároveň možné konstatovat, že je tematicky výrazně jemněji členěn než Šteyerův *Kancionál český*. Například v oddílu písní postních, kde u Šteyera žádné podkapitoly nenacházíme, jich editoři *Kancionálu svatojanského* zařadili patnáct.²⁰⁰ Tato jemnost však vede k duplicitám některých oddílů. Písně eucharistické nacházíme jak v oddílu písní k Pánu Ježíši, tak v samostatném oddílu o Nejsvětější svátosti. Oddíl písní kajících má svou duplicitu v oddílu kajících písní v rámci písní postních.

Písně *Kancionálu českého* nebyly přejímány do *Kancionálu svatojanského* ve svém původním nezměněném znění. Prakticky ve všech případech přejímek došlo k více či méně závažným úpravám textové složky písní. K této praxi se ve své předmluvě přiznává i sám Vincenc Bradáč a zdůvodňuje ji nutností odstranit „smysl rušící chyby“ a zároveň upravit „drsnatost“ některých skladeb s cílem zvýšit jejich uměleckou hodnotu.²⁰¹ Můžeme vysledovat tři druhy těchto úprav, odstupňované podle závažnosti zásahu.

Prvním a nejčastější formou jsou úpravy drobnějšího charakteru spočívající v odstranění archaismů s cílem docílit lepší srozumitelnosti textu. V případě těchto drobnějších úprav jsou typicky odstraňovány archaické přípony „-ež“ a „-et“ v 1. osobě plurálu (např. změny „vzdávejmež“ na „vzdávejme“, „děkujemet“ na „děkujeme“ apod.), dále je omezováno pomocné sloveso být ve 3. osobě minulého času. Dochází též k omezování přechodníkových konstrukcí a k pozměňování archaické podoby slov (např. změna „anjelský“ na „andělský“). Zvolání „ej“ je změněno na „aj“. Vždy také dochází k pravopisným a grafickým úpravám na základě pravopisných změn mezi oběma díly a na základě přechodu od fraktury k antikvě, ať už jde o úpravy tvrdých a měkkých „y/i“, prepisování liter „ie“ jako „ě“, „g“ jako „j“ či prepisování „au (vyslovované „ou““ jako „ou“. V případě takto převzatých původních textů se zahrnutými drobnějšími úpravami obvykle dochází k převzetí písně buď v plném nebo jen mírně zkráceném rozsahu. Do této kategorie úprav je možné zařadit i přehození některých veršů ve sloce, resp. změny jednotlivých slov v rámci veršů, přičemž

²⁰⁰ Jsou to podkapitoly: „Na středu popeleční“, „Na neděle v postě“, „O umučení Páně“, „O posledních slovech Páně“, „O ranách Krista Pána“, „O trnové koruně“, „O nejsv. srdci Páně“, „O nejsv. krvi Páně“, „Při líbání sv. Kříže“, „O soustrasti Panny Marie“, „Kající“, „O neděli květné“, „V svatém týdnu“, „U Božího hrobu“, „K uctění sv. kříže“, „Touha duše po pánu Ježíši“. srov. BRADÁČ 1863, 100–165

²⁰¹ srov. BRADÁČ 1863, nepag.

výpověď sloky zůstává nezměněna. Příkladem takovéto formy úprav je 2. sloka písně č. 58 *Všem věc divná, neslýchaná*. Původní Šteyerův text je následující: „*Aj ted' uschlá Áronová / vykvětla hůl divně znova. / Působením božským / řízením anjelským / nad přirození*.“²⁰² Pozměněné znění *Kancionálu svatojanského* zní následovně: „*Aj, uschlá hůl Áronova / vykvetla již divně znova. / Působením božským / poselstvím andělským / nad přirození*.“²⁰³

Druhou formou úprav se rozumí de facto úplné odstranění původního textu a jeho nahrazení textem, který svou výpovědí alespoň částečně odpovídá původnímu textu. Příkladem takové písně je č. 102 *Emmanuel, jméno Boží*. Původní text v *Kancionálu českém* je následující: „*Jméno Boží veliké, Emmanuel / jenž zvěstoval anděl Gabriel / dnes se zjevil všemu lidu, Izrael / skrz Marii, jemuž jméno Spasitel. / Naplněno, což pověděl Gabriel / radujme se, veselme se. / Panna syna počala / bez bolesti Krista porodila*.“²⁰⁴ Editoři *Kancionálu svatojanského* převzali z původního textu pouze část jeho výpovědi a nahradili ho tímto textem: „*Emmanuel, jméno Boží veliké / před nímž kleká tvorstvo světa všeliké / Zjevil se dnes lidu svému, lidu svému smiřitel / s nebe přišel našich duší spasitel. / Naplněno, což pověděl Gabriel. / Radujme se, veselme se. / Panna syna počala, / k spáse naší Krista porodila*.“²⁰⁵ V některých případech, byla tato forma zásahu uplatněna až od druhé sloky písně a první byla ponechána beze změn.²⁰⁶

Třetí a nejzávažnější formou zásahu dochází k podložení starého nápěvu zcela novým textem, který s původním nijak nekoresponduje. Za příklad může sloužit píseň č. 17 *Jak růže krásná z Jericha*. V původním znění *Kancionálu českého* zní 1. sloka následovně: „*Jakžto růžička překrásná / a jakžto hvězda přejasná / matka krále nebeského / posla z rodu královského / panna čistá*.“²⁰⁷ Ve znění *Kancionálu svatojanského* byl částečně ponechán incipit a zbytek textu byl zcela změněn: „*Jak růže krásná z Jericha / když v ranní rose oddychá / tak matka Páně na nebi / u trůnu božské veleby / je spanilá*.“²⁰⁸ Pozoruhodné je, že v novém znění je z původního textu téměř bez úprav převzata druhá sloka, která byla do nového textu inkorporována na místě sloky třetí. Ještě markantněji je tato úprava patrná v případě písně č. 396 *Ježíši, pane můj*. Text první sloky této písně zní: „*Ježíši, pane můj / chci býti věčně tvůj / odpusť mi*

²⁰² ŠTEYER 1683, 59

²⁰³ BRADÁČ 1863, 44

²⁰⁴ ŠTEYER 1683, 78

²⁰⁵ BRADÁČ 1863, 102

²⁰⁶ Např. v písních č. 58, 59, 60, 94, 115

²⁰⁷ ŠTEYER 1683, 8

²⁰⁸ BRADÁČ 1863, 13

mé viny / kajícího sluhu / ulituj.“²⁰⁹ Nápěv této písně však v *Kancionále českém* odpovídá zcela jinému textu: „*Pán Bůh jest síla má / všecka naděje má. / Bezpečně má státi / ani se ztratiti / duše má.*“²¹⁰ V případě této písně nenacházíme podobnosti mezi původní a novou verzí ani v dalších slokách písně.

Velmi specifický je způsob, jakým editoři *Kancionálu svatojanského* převzali od *Kancionálu českého* Svatováclavský chorál. Matěj Václav Šteyer uvádí tento hymnus v notaci odpovídající jejímu nejstaršímu nápěvu s doplněnými dalšími slokami z 15. století²¹¹ a oproti nejstaršímu zápisu i ve změněném pořadí. Zatímco sloky nejstaršího zápisu začínají incipity: 1. *Svatý Václave...*, 2. *Nebeskéť jest dvorstvo*, 3. *Pomoci my tvé žádáme...*²¹², v *Kancionále českém* začínají sloky incipity v pořadí: 1. *Svatý Václave...*, 2. *Pomoci my tvé žádáme*, 3. *Nebeské jest dvorstvo...*, 4. *Maria, matko žádoucí...*, 5. *Všichni svatí za nás proste...*, 6. *Bohu otci chválu vzdejme...*²¹³ Tuto Šteyerovu verzi převzal pod číslem 588 *Kancionál svatojanský*, v jeho verzi však byla mezi první a druhou sloku včleněna sloka s incipitem *Ty jsi dědic české země...* Zároveň 1. sloka byla změněna na hudebně odlišný úvod písně. Pořadí slok v rámci *Kancionálu svatojanského* tedy vypadá následovně: Úvod: *Svatý Václave...*, 1. *Ty jsi dědic české země...* 2. *Pomoci my tvé žádáme*, 3. *Nebeské jest dvorstvo...*, 4. *Maria, matko žádoucí...*, 5. *Všichni svatí za nás proste...*, 6. *Bohu otci chválu vzdejme.*²¹⁴ Tato verze byla zároveň opatřena zcela novým nápěvem.²¹⁵

Z hlediska jazykového stojí též za pozornost přítomnost četných vysvětlujících odkazů v *Kancionálu svatojanském*, pokud jde o slova v textu, ve snaze učinit písně co nejsrozumitelnějšími. Tyto odkazy svědčí o tom, že editoři počítali s doposud nedostatečným zakořeněním nově vytvořených pravidel spisovné češtiny Josefem Dobrovským a rozšířením slovní zásoby Josefem Jungmannem o slova přejatá z jiných slovanských jazyků v první polovině 19. století. *Kancionál svatojanský* tak mohl sloužit i jako pomůcka pro šíření spisovného českého jazyka mezi lidem.

Oproti zásahům do textové složky písní je naopak možné konstatovat, že s výjimkou ojedinělých případů, jako je výše popsaná úprava Svatováclavského chorálu, nebylo zasahováno do nápěvové složky písní, která je tak citována přímo. Jedinou zásadnější

²⁰⁹ BRADÁČ 1864, 1

²¹⁰ ŠTEYER 1683, 782.

²¹¹ srov. LEHÁR 1990, 29

²¹² ČK 1947, 11sq

²¹³ ŠTEYER 1683, 729

²¹⁴ BRADÁČ 1864, 139sq

²¹⁵ srov. ČK 1947, 13

formou úpravy z hudebního hlediska je rušení v *Kancionálu českém* přítomné nápěvové variability, kdy ze dvou či více nápěvových možností je vybírána vždy pouze jedna. Ojedinelou, avšak pozoruhodnou formou úpravy je převzetí obou nápěvů, přičemž jeden z nich je podložen novým textem. Tuto úpravu můžeme sledovat u písně č. 8 *Z nebe posel vychází*, ke které ve znění *Kancionálu českého* přináležel i nápěv písně č. 9, zde s incipitem *Jde posel s nebes hrází*.²¹⁶

3.2. Ostatní zdroje a původní tvorba *Kancionálu svatojanského*

Vedle Šteyerova *Kancionálu českého* se pro *Kancionál svatojanský* stala pramenem pro čerpání písní i celá řada jiných zdrojů. Z nich byly vybírány písně, které vznikly až po vydání *Kancionálu českého*. Samotný kancionál neobsahuje žádný rejstřík ani jiná vodítka, z nichž by bylo možné přesně určit původ jednotlivých písní. Bylo tedy třeba dohledávat z druhotných zdrojů, především pomocí srovnání odkazového aparátu později vydaných zpěvníků.²¹⁷ Jedinou přímou stopu o dalších pramenech nalezneme v předmluvě redaktora Vincence Bradáče: „*Aby pak naše kniha obsahovala i dobré písně novější, aspoň ty, jenž valného došly rozšíření, nahlíželi jsme při jejím sestavování také v kancionály vydané od Bečáka, Poimona, Drbohlava, v kancionálek kralohradecký, pak v duchovní písně od Kamarýta, v sbírku hymen a písní od Sušila, Štulce, Kuldy atd., takže říci můžeme, že jsme naslouchali nábožným pěvcům po všech krajích československých.*“²¹⁸

První ze jmenovaných zdrojů, **Tomáš Bečák** (1813–1855), působil v Olomouci jako představený alumnátu. Roku 1847 vydal svůj *Katolický kancionál*, který se do roku 1861 dočkal deseti vydání.²¹⁹ Jeho dílo přímo navazuje na kancionálovou tvorbu **Tomáše Fryčaje** (1759–1839), faráře v Obřanech u Brna. Jeho dílo vydané pod názvem *Ouplná kniha duchovních písní katolických* bylo vydáno dvakrát, a to v letech 1801 a 1802, a poté ještě v osmi přepracovaných vydáních pod názvem *Katolický kancionál*, v sobě obsahovalo vedle několika starších písní zejména překlady z německého prostředí a původní Fryčajovu tvorbu.²²⁰ Moravského původu je i další z uvedených zdrojů, katecheta a později farář v Polné **František Poimon** (1817–1902), jehož *Úplný*

²¹⁶ srov. ŠTEYER 1683,41 a BRADÁČ 1863, 6sq

²¹⁷ srov. Kancionál 2003, MZ 1990, Dědictví 2011 a ČK 1947

²¹⁸ BRADÁČ 1863, nepag.

²¹⁹ srov. ŠMÍD 1997, 25

²²⁰ srov. ibidem

kancionál katolický z roku 1856 byl rozšířen především v diecézi brněnské.²²¹ Mezi písně zařazené do *Kancionálu svatojanského* patří z Bečákova kancionálu píseň *Základ církve jest na skále* pod č. 362, od Fryčaje parafráze chorální antifony *Salve Regina* č. 452 *Zdráva bud' nebes královno* a píseň č. 355 *Poklekni na kolena*. Z Poimonova kancionálu byla převzata píseň č. 474 *Aj, což to libě zavání* opatřená Šteyerovým nápěvem písně *Ó Maria, panno čistá*. Ve všech případech byly oproti originálu provedeny zásahy do textové i nápěvové složky. **Jan Křtitel Drbohlav** (1811–1877) byl kněz a hudební skladatel působící v Litoměřické diecézi.²²² Je autorem písně *Jako dítka k otci svému* v *Kancionálu svatojanském* zařazené pod č. 351, dále nápěvu písně č. 217 *Dokonáno jest, smrt plesá*.²²³ Drbohlavova píseň *Lide můj, slyš nářek pána svého* byla v rámci *Kancionálu svatojanského* pod č. 782 opatřena novým nápěvem.

Dalšími jmenovanými zdroji jsou kněz a hudební skladatel **Václav Svatopluk Štulec** (1814–1887) a dále významní sběratelé lidových písní **Josef Vlastimil Kamarýt** (1797–1833), **Beneš Metod Kulda** (1820–1903) a **František Sušil** (1806–1868). Od posledně jmenovaného převzal *Kancionál svatojanský* pod č. 463 překlad sicilské lidové písně *Matko přesvatá, láskou bohatá*, byla však opatřena novým nápěvem. V případě ostatních se nepodařilo konkrétní píseň dohledat.

Velmi důležitým pramenem pro *Kancionál svatojanský* se stal ***Kancionálek královéhradecký*** z roku 1846 spolu s *Chorální knihou ku kancionálku* vydanou o rok později, který přinesl řadu původní tvorby od kolektivu autorů předních varhaníků své doby: K. F. Píče, J. Schütze, W. S. Veita, J. L. Zvonaře, R. Führera, J. Vitáska, A. Růžičky, V. Horáka, L. Kleiwachtera a Z. Kolečovského. Vedle původní tvorby zde docházelo rovněž k opatřování starších textů novými nápěvy v pozdně klasicistním stylu.²²⁴ Mezi písně odsud vybrané do *Kancionálu svatojanského* patří pod č. 348 jedna z dodnes nejznámějších duchovních písní *Bože, před tvou velebností* od R. Führera, dále písně č. 189 *Stála Matka litující*,²²⁵ č. 337 *Svatý, svatý, svatý*, č. 530 *Vroucně vítáme tě, Jene svatý*, č. 537 *Když máje mile zavítá*, nebo č. 544 *Na skále založena stojí*. V případě písně č. 363 *Kristus seslal těšitele* byl převzat pouze nápěv a byl podložen novým textem.

²²¹ srov. ŠMÍD 1997, 25

²²² srov. Kancionál 2003, 709

²²³ Text Boleslava Jablonského byl vydán již roku 1844 ve zpěvníku *Růže sionská*, nápěv uvedený v *Kancionálu svatojanském* bývá připisován Janu Josefu Dusíkovi, srov. ČK 1947, 54

²²⁴ srov. ŠMÍD 1997, 26

²²⁵ V případě této písně se *Kancionál svatojanský* vrací k původnímu nápěvu písně, jenž byl v *Kancionálku královéhradeckém* změněn, srov. ŠMÍD 1997, 26

Ve zdrojích *Kancionálu svatojanského* jsou naopak opomíjeny písně z doby osvícenské, především ze státem vnucovaného zpěvníku *Katholisches Gesangbuch, auf allerhochsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majest. Marien Teresiens zum Drucke gefordert*, jehož písně byly ve své době překládány do češtiny a našly svou odezvu např. v na Moravě rozšířeném zpěvníku *Náboženské písně katolického měšťana a sedláka*, který byl vydán roku 1791 v redakci olomouckého profesora teologie Václava Stacha.²²⁶ Přejímány nebyly ani písně z novější evangelické tvorby, pravděpodobně v souvislosti s doposud nedostatečně vyjasněným postojem katolické církve vůči evangelíkům. Písně evangelické tradice se v *Kancionálu svatojanském* tedy objevují pouze v případě, když byly přežaty ve znění *Kancionálu českého*.

Rovněž samotný *Kancionál svatojanský* přináší řadu nových písní. Tato nová tvorba byla vytvářena zejména na půdorysu tzv. mešní písně, a to jak v rovině obecné, tak ke konkrétním obdobím a příležitostem. Za příklad mohou sloužit písně č. 347 *Shlédni, Bože, s nebes vysokosti*, č. 357 *Vyros, nebe, spasitele* (adventní), č. 359 *Náš Spasitel s nebes trůnu* (vánoční), č. 360 *Přístup, duše v zkroušenosti* (postní), č. 364 *Ó Maria, útočiště naše* (ke svátkům Panny Marie, původní pouze text). Některé písně byly redaktory sloučeny do cyklů tvořících jednu mešní píseň, např. č. 344 *Hospodine, všech věci Pane*, složená z větší části ze zpěvů ze starých českých graduálů období pozdního středověku a humanismu,²²⁷ přičemž část k obětování *Vzácná oběť se ti chystá* byla do tohoto cyklu dokonponována nově.²²⁸ Obdobným příkladem je i následující písňový cyklus č. 345 *Hospodine všemohoucí*.

Vedle mešních písní přináší *Kancionál svatojanský* řadu dalších nových písní. Jedná se o písně č. 127 *Slyšte, slyšte, pastuškové*, č. 180 *Srdce Páně, archo nová*, č. 209 *Kristu králi, dárci spásy*, č. 278 *Přijď, ó Duše přesvatý*, č. 339 *Skrytý Bože*, č. 380 *Kriste, světa Spasiteli*, č. 415 *Poklad nebes nejvyšší*, č. 419 *Ó světa rozkoše, vítejte*, č. 420 *Důstojná Panno*, č. 424 *Panno blahoslavená*, č. 429 *Ó Matko blahoslavená*, č. 464 *Královno nebeská, slyš slova*, č. 465 *Kráčí cestou z Nazaretu*, č. 468 *Všichni plesejte*, č. 475 *Matko boží, neslycháno*, č. 489 *Bože, ty jsi v nebes říši*, č. 488 *Vy, co v nebi dlíte*, č. 493 *Církve svaté strážce*, č. 495 *Všickni lidé Krista krále*, č. 498 *Zpívejme vděčně, vesele*, č. 500 *Mezi prvními, kdož dali*, č. 504 *Zjev cestu jistou k nebi*, č. 511 *Pějme píseň líbeznou*, č. 514 *Slavný nebešťane*, č. 516 *Zdráv bud', strážce*

²²⁶ srov. ŠMÍD 1997, 24

²²⁷ srov. MZ 1990, 1052sq

²²⁸ srov. ŠMÍD 1997, 26

Jezu Krista, č. 521 *Kriste, mučedníků hlavo*, č. 523 *Svatý Jiří, reku Páně*, č. 527 *Když vládl Dioklecián*, č. 524 *Dnes dvou svatých apoštolů*, č. 536 *Pobožnou píseň k chvále tvé*, č. 545 *Víte, svatý mučedníku*, č. 554 *Na skále založena stojí*, č. 555 *Kristus Ježíš Petra volá*, č. 556 *Ó Prokope, tobě vděčně dnes pějeme*, č. 558 *Mnoho oslavenců čítá*, č. 561 *Někdy velká hříšnice*, č. 563 *Plesej, svatá Magdaleno*, č. 565 *Oslavujme Krista Krále*, č. 572 *Vylil Jakobovu krev*, č. 573 *Zněte k nebi slavné písně*, č. 574 *Svatá Filuména*, č. 578 *Ve hlubinách noci vzkvetlo*, č. 586 *Proč tak teskně, Ludmilo*, č. 598 *Chvalte všickni v úctě vřelé*, č. 599 *Svatá panno, Terezie*, č. 601 *Pějme písně o Hedvice*, č. 609 *Shlédni na nás z výše skvělé*, č. 622 *Dobrý boj jsi bojovala* a č. 781 *Přeušlechtilé manželství*.

Původní jsou rovněž žalmové nápěvy otištěné v částech týkajících se hodin a nešpor (č. 375 a nečíslované Nokturny ve 2. díle na str. 308–373). Zda se jedná o kompozice přímo pro *Kancionál svatojanský*, či zda docházelo k přebírání z jiných zdrojů, se v případě výše uvedených písní nepodařilo dohledat. Zmínka Vincence Bradáče v předmluvě o „naslouchání nábožným pěvcům po všech krajích československých“ by mohla odkazovat na sběratelskou činnost v místních písňových fondech předcházející přípravě vlastního kancionálu. Tomu napovídá i výzva Vincence Bradáče v *Časopise katolického duchovenstva* k dodávání nových a neznámých písní editorům kancionálu.²²⁹ Naopak nepřehlédnutelná stylová příbuznost zejména nově zařazených mešních písní by mohla směřovat k jednomu autorovi, případně skupině autorů pracující přímo pro potřeby vznikajícího kancionálu. Lze tedy usuzovat na kombinaci obou způsobů.

V případě písně č. 477 *Matko, čáky holubice* byl jako autor písně identifikován sám editor Vincenc Bradáč. Píseň vznikla již před započnutím prací na kancionálu, byla otištěna roku 1850 v časopise *Blahověst*.²³⁰ V dalších případech se podařilo dohledat pouze autora textu či nápěvu nebo vydavatele. Autorem nápěvu písně č. 814 *Odpočinutí věčné dej zemřelým, Pane* byl Robert Führer²³¹, nápěv k písni č. 783 *Rozjímej křesťane* zkomponoval Jan Josef Dusík²³². Text písně č. 469 *Maria, Maria* se objevuje u Václava

²²⁹ srov. BRADÁČ 1860, 647

²³⁰ srov. Dědictví 2011, 421

²³¹ Robert Führer (1807–1861) byl hudební skladatel, varhaník a kapelník u Katedrály sv. Víta, srov. http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_F/Fuehrer_Robert.xml, vyhledáno 1. června 2017

²³² Jan Josef (také uváděn jako Jan Ladislav) Dusík (1760–1812) byl hudební skladatel, klavírista a pedagog, srov. http://www.rozhlas.cz/klasika/skladatele/_zprava/jan-ladislav-dusik--449379, vyhledáno 1. června 2017

Tybely²³³ roku 1728. Vydavatelem písně č. 570 *Já jsem si vyvolil za ochranu* byl Jiří Kyncl²³⁴ roku 1753. Píseň č. 45 *Zdráva bud', Panno Maria* byla poprvé vydána v Rorátníku roku 1823. Pozoruhodný je případ písně č. 212 *Kříži drahý*. Jedná se o textovou parafrázi gregoriánského hymnu liturgie Velkého pátku *Crux fidelis*, která byla pro potřeby kancionálu opatřena nápěvem jiného gregoriánského hymnu *Pange lingua gloriosi*.

3.3. Dobové determinace a některé tematické akcenty Kancionálu svatojanského ve vztahu ke Kancionálu českému

Vědomá a chtěná návaznost *Kancionálu svatojanského* na *Kancionál český*, opomíjení osvícenské písňové tvorby, jakož i výzva k obnově Josefem II. zrušených literátských bratrstev svědčí o výrazně protiosvícenském zaměření redaktorů kancionálu a jejich snaze navrátit se k předosvícenské tradici barokní duchovní písně, jak na to poukazuje František Šmíd ve své práci o dějinách české duchovní písně.²³⁵ I přes toto zaměření však nacházíme řadu momentů, kdy vlivy osvícenství do kancionálu pronikly.

V prvé řadě jde o zásadní rozšíření mešních písní, které zcela nahradily Šteyerovy písně na nedělní evangelia. Před texty vyjadřujícími slavení konkrétní neděle během roku byly v utilitárním duchu upřednostněny texty použitelné univerzálně. Vlivy osvícenství nacházíme i v metodě, podle které byly (resp. nebyly) písně do *Kancionálu svatojanského* od Šteyera přijímány. Editori Dědictví sv. Jana Nepomuckého zásadně opomíjeli písně vyznačující se množstvím metafor a subjektivních citových výpovědí. Výjimku v této metodě tvoří písně vánoční. Ty byly editory rozděleny, přičemž citovým a metaforickým písním byl vymezen oddíl „Písně vánoční pro děti“.²³⁶

Významné proměny se oproti *Kancionálu českému* dostalo obrazu Boha. Bůh, který je v *Kancionálu českém* mnohdy prezentován jako ten, který hříšníky trestá, se v písních *Kancionálu svatojanského* proměňuje na Boha milosrdného a slitovného. V písních se již nehrozí pekelnými tresty, peklo, je-li v písních zmiňováno, tak v drtivé většině případů v kontextu naděje v Boží záchranu. Toto přesunutí akcentu od Boha, trestajícího soudce, k Bohu milosrdnému je nejlépe dokumentovatelné na písních

²³³ Václav Tybela byl vydavatel z Hradce Králové v 1. polovině 18. století, srov. <http://www.kpmk.eu/index.php/component/content/article/2-uncategorised/1-prameny-pisni-hymnu-a-starych-zpevu>, vyhledáno 1. června 2017

²³⁴ Jiří Vojtěch Kyncl byl vydavatel z Kutné Hory v polovině 18. století, srov. <http://www.cms-kh.cz/restaurace/knihy?page=1>, vyhledáno 1. června 2017

²³⁵ srov. ŠMÍD 1997, 26

²³⁶ Písně č. 111–128

pohřebních a za zemřelé. Pohřební písně v *Kancionálu svatojanském* zcela opustily pole strachu před Posledním soudem, neakcentují již pomíjivost těla a světa a nezdůrazňují nepatrnost člověka tváří v tvář Bohu. Emoce pohřebních písní se přesunuje k prostému smutku nad ztrátou milované osoby, který je však vyvažován silnou nadějí v radost v Božím království. Svým pojetím tak směřují k přístupu uplatňovaném i v současném pojetí písní za zemřelé. Písně vyjadřující strach před Božím soudem a před tresty za hříchy se v *Kancionálu svatojanském* vyskytují minimálně (č. 722 a 723) a byly přesunuty z oddílu písní pohřebních a za zemřelé do oddílu písní obecných. V *Kancionálu svatojanském* rovněž nenajdeme tak jako v *Kancionálu českém* samostatnou kapitolu písní eschatologických,²³⁷ přičemž z příslušného Šteyerova oddílu nebyly žádné písně přejímány. Omezen byl i obraz Krista, karatele hříšníků, nepřevzetím oddílu písní obsahujících „*v sobě lamentaci Krista Pána na lidské pokolení*.“²³⁸ Obraz kárajícího a vyčítajícího Krista byl ponechán pouze v případech liturgicky funkčních písní, jako jsou výčitky Krista Pána z liturgie Velkého pátku (č. 213 a 214).

Významnou dobovou determinací, již *Kancionál svatojanský* reflektuje, je nové budování a upevňování katolické identity hledající své místo po osvícenských reformách a tváří v tvář nové politické, filosofické a sociální situaci 19. století. Toto budování se děje dvěma způsoby. Prvním způsobem je hrdé vyzdvihování katolické víry v textech některých písní. Tyto písně nabádají věřícího, aby se nebál přihlásit ke své víře a zároveň aby byl poslušen Božího zákona. Příkladem takové písně je píseň č. 695 začínající slovy: „*Bože, věřím / Bože, doufám / Tebe, Bože, miluji. / Katolický křesťan sluji / matky církve následuji / na tom, co ta matka hlásá / zakládá se světa spása*.“²³⁹ Píseň č. 710 pak začíná slovy: „*Co chce můj Bůh, to libuji / nechám ho nad vším vládnouti*.“²⁴⁰

Druhým ze způsobů upevňování katolické identity v *Kancionálu svatojanském* je důraz na mučednictví a pevnou víru v písních ke svatým. Odvaha a pevnost víry tváří v tvář pohanskému, resp. světskému prostředí vedoucí v případě sv. mučedníků až ke smrti je předkládána věřícím jako vzor ke hlásání a vyznávání Krista v prostředí, které se od víry odklání. Kristus má být prvním zájmem křesťana, který by se neměl nechat rozptylovat světskými záležitostmi. Proto došlo ve srovnání s *Kancionálem českým*

²³⁷ Jedenáct obsažených eschatologických písní je řazeno v rámci písní obecných, č. 719–729.

²³⁸ ŠTEYER 1712, 947

²³⁹ BRADÁČ 1864, 211

²⁴⁰ BRADÁČ 1864, 224

k výraznému rozšíření repertoáru písní ke světcům, zařazeno jich bylo o 73 více. Tyto písně jsou často pojímány jako zpívané legendy, kdy je postupně popisován světcův život. Důraz je kladen vedle neohroženého hlásání víry zejména na milosrdné skutky, a také na šťastnou smrt spočívající ve spočinutí v Kristu, případně v mučednictví pro Krista. Z těchto důvodů *Kancionál svatojanský* nově uvádí písně k mučedníkům sv. Jiří, sv. Markétě a sv. Filoméně. Rovněž tak trojice sv. Mikuláš, sv. Augustin a sv. František Serafinský má sloužit za vzor křesťanského života.

Písně ke světcům zároveň zasazují *Kancionál svatojanský* do kontextu celého Rakouského císařství. Druhou významnou skupinu nově zařazených světců tvoří patroni ostatních zemí císařství, jako jsou sv. Florián (patron Rakouska), sv. Stanislav (patron Polska), sv. Hedvika (patronka Slezska), sv. Štěpán Uherský a sv. Ladislav (patroni Uherska). Spolu se zařazenou císařskou hymnou *Zachovej nám, Hospodine* a s modlitbou za císaře (pod čísly 774 a 775) uvádí editoři českou církev do společenství církve „širší“ vlasti – habsburského soustátí, modlitba za svatého otce (č. 773) pak připomíná kontext církve univerzální. Dalším důvodem zařazení těchto písní pak může být fakt, že své odběratele měl *Kancionál svatojanský* i mimo Čechy a Moravu (viz kapitola 1.1.2), a bylo proto vhodné vyjít jim vstříc zařazením písní k místním patronům.

Třetí nově zařazenou skupinu tvoří světci a světice kanonizovaní mezi 17. a 18. stoletím, takže písně k nim ještě nebylo možné ve Šteyerově době zkomponovat. Jde o sv. Aloise Gonzagu, sv. Vincence z Pauly, sv. Josefa Kalasanského a sv. Karla Boromejského.

Ze světců, kteří měli své místo již v *Kancionálu českém*, se v *Kancionálu svatojanském* nejbohatšímu repertoáru přirozeně těší čeští zemští patroni. Mezi nimi zaujímá výsadní postavení sv. Jan Nepomucký, k němuž bylo zařazeno 14 písní (mešní píseň č. 367 a č. 530–542), který je tak po Bohu a Panně Marii nejuctívanější osobou v kancionálu. Kvantita písní ke sv. Janu Nepomuckému však vedle jeho nesporné obliby zcela jistě souvisí i s vydavatelem, Dědictvím sv. Jana Nepomuckého, které neváhalo zařadit celou řadu písní ke svému patronovi. Z dalších českých patronů byla významná pozornost věnována v souvislosti s tisícím výročím jejich příchodu na Velkou Moravu sv. Cyrilu a Metodějovi, u nichž se počet písní oproti *Kancionálu českému* zvýšil z jedné na šest (mešní píseň č. 365 a č. 505–509). Nově pak skupinu českých patronů rozšířil svatý Jan Sarkander, mučedník z období stavovského povstání

(písně č. 511 a 512).²⁴¹ Šlo o velice pohotovou reakci editorů na Sarkanderovu beatifikaci, která proběhla roku 1860. Stejně jako sv. Jan Nepomucký v *Kancionálu českém*, je i Jan Sarkander zde titulován již jako svatý, přestože k jeho oficiální kanonizaci došlo až o více než století později.²⁴²

Výrazná proměna mariánského repertoáru *Kancionálu svatojanského* oproti *Kancionálu českému* je dána teologicko-liturgickým vývojem v mariánské zbožnosti v polovině 19. století a krátce před ní. Jde především o vyhlášení dogmatu o neposkvrněném početí Panny Marie a zasvěcení celého měsíce května Panně Marii vedoucí k rozvoji fenoménu tzv. májových pobožností (viz kapitola 2.3). Právě na tyto pobožnosti je část mariánského repertoáru *Kancionálu svatojanského* zaměřena prostřednictvím písní č. 474–480, které jsou pro tuto příležitost rozvrženy podle dnů v týdnu. Dogma o neposkvrněném početí Panny Marie je reflektováno zařazením písně č. 461 *Zdrávas světlem oděná*.

Konečně můžeme v *Kancionálu svatojanském* sledovat zachycení počáteční fáze hnutí liturgické obnovy kladoucí důraz na obnovu a znovurozšíření gregoriánského chorálu. Nalezneme v něm proto 129 gregoriánských hymnů a antifon určených jednak pro liturgii (např. hymny *Gloria, laus et honor* z liturgie Květné neděle, *Crux fidelis* pro Velký pátek či *Veni Sancte Spiritus* jako sekvenci slavnosti Seslání Ducha svatého), jednak pro modlitbu breviáře včetně závěrečných mariánských antifon (*Salve Regina; Ave maris stella* nebo velikonoční *Regina coeli laetare*). O důležitosti jejich zařazení svědčí skutečnost, že jim byl věnován vlastní obsah vyčleněný z celkového. Editoři kancionálu se zároveň pokusili propojit gregoriánskou tradici s tradicí české lidové duchovní písně, a proto nepřinášejí gregoriánskou tvorbu v jejím původním znění, nýbrž ve formě písňových parafrází vybavených odkazem v závorce, kterým hymnem či antifonou byla ta která píseň inspirována. Tyto písňové parafráze byly jednak vybírány z *Kancionálu českého* (např. píseň č. 249 parafrázující antifonu *Regina coeli laetare*, píseň č. 280 na hymnus *Veni creator Spiritus* nebo píseň č. 389 na antifonu *Ave maris stella*), případně byly zkomponovány nově (např. píseň č. 209 *Kristu králi, dárci spásy* odkazující k liturgickému hymnu *Gloria, laus et honor*, č. 180 *Srdce Páně, archo nová* vycházející z hymnu *Cor arca legem*, nebo č. 380 *Kriste, světa Spasiteli* parafrázující hymnus doby vánoční *Jesus redemptor omnium*). Směrem ke gregoriánské formě

²⁴¹ Zemřel roku 1620.

²⁴² Za svatého Jana Sarkandera prohlásil až sv. Jan Pavel II. roku 1995.

naopak odkazují žalmy vybrané pro denní modlitbu církve, jež jsou uvedeny v závěru obou dílů.

Důležitost, s jakou editoři *Kancionálu svatojanského* vnímali reformu církevního zpěvu dokládá i zařazení trojice nových písní ke světcům spjatým s hudbou, a především s gregoriánským chorálem – ke sv. Cecílii (č. 613), sv. Řehoři Velikému (č. 510) a sv. Havlovi (č. 600).

Závěr

Ve své práci jsem se pokusil postavit vedle sebe dvě významná díla v oboru duchovní písně, *Kancionál český* z doby barokní a *Kancionál svatojanský* z počátku 2. poloviny 19. století. Pokusil jsem se porovnat jejich písňový obsah, stanovit styčné body obou děl a naopak místa, kde se od sebe odlišují.

Oba kancionály reprezentují dvě odlišné epochy. *Kancionál český* zastupuje vrcholné české baroko se svou intenzivní zbožností a velmi pestrým duchovním životem. Zastupuje dobu, kdy se duchovní píseň v českých zemích těšila neobyčejnému rozkvětu. Naproti tomu *Kancionál svatojanský* je reprezentantem 19. století, které na základě fundamentu osvěcenských reforem nezadržitelně vykročilo směrem k moderní společnosti. I přes na první pohled nepřekročitelnou rozdílnost obou epoch existují zřetelné styčné body v rámci duchovního života lidí. Obě století jsou obdobiami, kdy katolická církev zažívala i přes nejrůznější společensko-politické těžkosti rozkvět, a je to právě rozkvět katolické zbožnosti 19. století, který se rozpomíná na zbožnost barokní a přebírá z ní četné momenty. *Kancionál svatojanský* se svojí zjevnou, deklarovanou a prokazatelnou návazností na *Kancionál český* je jedním z těchto momentů.

Hlavním cílem mé práce bylo zmapovat, do jaké míry lze prokázat deklarovanou návaznost *Kancionálu svatojanského* na *Kancionál český*. Tuto návaznost se podařilo prokázat a vzhledem k četnosti shod mezi oběma díly až do výše jedné třetiny obsahu *Kancionálu svatojanského* je možné konstatovat, že *Kancionál český* byl pro *Kancionál svatojanský* zásadním pramenem. Mimo to se na základě pramenů, jakož i sekundární literatury podařilo vypátrat i další četné prameny *Kancionálu svatojanského* především z 1. poloviny 19. století. U řady písní z těchto dalších pramenů se alespoň částečně podařilo určit jejich přesnější autorizaci. Konečně má práce též přináší soupis 53 písní, které byly v rámci *Kancionálu svatojanského* vydány poprvé.

Přestože se editoři *Kancionálu svatojanského* hlásí k odkazu Matěje Václava Šteyera jako ke svému vzoru, neváhají do jeho písní často velmi zásadním způsobem zasahovat. Porovnání písňového obsahu obou děl tedy nutně muselo být konfrontováno s touto skutečností, a bylo tedy třeba postihnout alespoň v základních rysech způsoby, jakým tyto zásahy byly vedeny. Skutečnost, že některé písně byly ve své upravené podobě rozpoznatelné pouze podle nápěvu, a nikoliv podle textu, svědčí o velmi volném nakládání editorské skupiny se svým pramenem. Je to však též svědectví o upřímné snaze představit Šteyerovy písně veřejnosti v co nejlepším světle, a rovněž o snaze

učinit je snadno použitelnými tváří v tvář radikální pravopisné proměně z počátku 19. století.

Dále se podařilo shromáždit množství pramenů k vybudování obrázku o velmi kladném přijetí *Kancionálu svatojanského* především odbornou veřejností, přičemž zcela jistě i díky němu se toto dílo stalo základem lidového liturgického zpěvu na další půl století a v jistém smyslu až do dnešních dnů. Vždyť *Kancionál svatojanský* je zdrojem téměř desetiny písní současného *Kancionálu*! Zachycena byla též mnohdy bouřlivá diskuze, která se vedla nad kvalitou varhanního doprovodu ke *Kancionálu svatojanskému*, na jejímž základě lze rekonstruovat dobové představy o ideální podobě duchovní písně a o jejím provozování v rámci liturgie.

Ve své práci jsem se rovněž zabýval obecnější otázkou proměny zbožnosti pod vlivem reforem osvícenství a momenty, kterými tato proměna mohla zasáhnout do písňového obsahu *Kancionálu svatojanského*. Na základě sledování této proměny přináším v závěrečné kapitole své práce vybrané determinanty, kterými byl ovlivněn písňový obsah *Kancionálu svatojanského*, jak z doby osvícenských reforem, tak z období 1. poloviny 19. století, jež se snažilo čtené zásahy doby osvícenské do duchovního života eliminovat, či alespoň zmírnit, a dále projevy, kterými tyto determinanty zasáhly do písňového repertoáru.

Přesto však zůstávají otázky, které se zodpovědět zatím nepodařilo a které by zasluhovaly hlubší studium, jež by svým rozsahem významně převýšilo rozsah této práce. Jde především o stanovení autorství doposud neautorizovaných písní *Kancionálu svatojanského*, zejména těch, které se neobjevují v předchozí kancionálové tvorbě. V této věci by zajisté stála za pečlivý průzkum písemná pozůstalost Vincence Bradáče, kterou se mi však bohužel dosud nepodařilo dopátrat.

Problematika duchovní písně 19. století je úsekem literárních dějin, který doposud čeká na své úplné zmapování, často jsem tedy narážel na zásadní nedostatek odborné (ale i jakékoliv jiné) literatury na toto téma. Svou prací jsem si ale pootevřel dveře do neprobádaného světa, který mě fascinuje svou šíří a pestrostí. Objevil jsem pro sebe pole pro další studium a byl bych moc rád, kdyby má práce vzbudila zájem o tuto problematiku i u někoho dalšího. Věřím, že se mi podařilo alespoň malým dílem přispět k výzkumu české lidové duchovní písně, která si vzhledem ke své nezastupitelné pozici v rámci duchovního života českého národa pečlivý průzkum zajisté zaslouží.

Seznam literatury

Prameny:

- AMBROS 1864—August Vilém AMBROS: Předmluva. In: Josef MÜLLER / Sigmund KOLEŠOVSKÝ: Hlas Varhan. Díl I. Praha 1864
- AMBROS 1874—August Vilém AMBROS: Kancionál čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost. Úvaha od A. M. Dr. Ambrose. In: Slavoj I, 1864. Praha 1864, 71–74
- ANONYM 1860—ANONYM: Sbor k redigování česko-moravského kancionálu. In: Časopis katolického duchovenstva VIII, 1860, 647
- ANONYM 1863a—ANONYM (rec.): Kancionál čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost. In: Časopis katolického duchovenstva II, 1863, 157
- ANONYM 1863b—ANONYM (rec.): "Kancionál" čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost. In: Blahověst XIII, 1863, 112
- ANONYM 1864—ANONYM: S jakého stanoviska přihlížíme k "Hlasu varhan"? In: Slavoj I, 1864, 70–71
- BRADÁČ 1863—Kancionál čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost. Díl I. Vincenc BRADÁČ (ed.) Praha 1863
- BRADÁČ 1864—Kancionál čili kniha duchovních zpěvů pro kostelní i domácí pobožnost. Díl II. Vincenc BRADÁČ (ed.) Praha 1864
- JP 1871—J. P.: Kancionál. In: Časopis katolického duchovenstva I, 1871, 75–78
- KOLEŠOVSKÝ 1863a—Zikmund KOLEŠOVSKÝ: V Praze, dne 25. června 1863. In: Slavoj III, 1863, 4–10
- KOLEŠOVSKÝ 1863b—Zikmund KOLEŠOVSKÝ: V Praze, dne 13. září 1863. In: Slavoj III, 1863, 105–10
- LEHNER 1874b—Ferdinand LEHNER: Zpěv obecný při službách Božích a kúry literátské. Kancionál svatojanský. In: Cecilie VIII, 1874, 69–71
- MÜLLER/KOLEŠOVSKÝ 1864—Josef MÜLLER / Sigmund KOLEŠOVSKÝ: Hlas Varhan. Díl I. Praha 1864
- MÜLLER/KOLEŠOVSKÝ 1865—Josef MÜLLER / Sigmund KOLEŠOVSKÝ: Hlas Varhan. Díl II. Praha 1865
- ŠTEYER 1683—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Více než osm set a padesáte písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru:

naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní v nově k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka užívajících na světlo vydaný. Praha 1683

ŠTEYER 1687—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Více než devět set písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní podruhé k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka užívajících na světlo vydaný. Praha 1687

ŠTEYER 1697—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Více než devět set písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní potřetí k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka nákladem Dědictví sv. Vácslava na světlo vydaný. Praha 1697

ŠTEYER 1712—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Do tisíc písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní po čtvrtý k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka nákladem Dědictví sv. Vácslava (jejichžto dobrodincové živí i mrtví pobožných čtenářů modlitbám se poroučejí) na světlo vydaný. Praha 1712

ŠTEYER 1727—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Do tisíc písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní po pátý k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka nákladem Dědictví sv. Vácslava (jehožto dobrodincové živí i mrtví pobožných čtenářů modlitbám se poroučejí) na světlo vydaný. Praha 1727

ŠTEYER 1764—Matěj Václav ŠTEYER: Kancionál český. Do tisíc písní na všechny přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěceně svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách božích, v čas vystavování velebné svátosti, na poutích, na jakékoli processi a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených míti budou. Nyní po pátý k potěšení a užívání pobožných křesťanů českého jazyka nákladem Dědictví sv. Václava, jehožto dobrodincové živí i mrtví pobožných čtenářů modlitbám se poroučejí, na světlo vydaný. Praha 1764

Ý 1863a—Ý.: Zasláno. In: Dalibor VII,1863, 56

Ý 1863b—Ý.: Zasláno. In: Dalibor X,1863, 80

Ý 1863c—Ý.: Kancionál, úvaha od "-ý". In: Dalibor XVI,1863, 120

Ý 1863d—Ý.: Kancionál, úvaha od "-ý". Dokončení. In: Dalibor XXXVI,1863, 281–282

Sekundární literatura:

ADAM 2008—Adolf ADAM: Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj. Praha 2008

ANONYM 1863c—ANONYM: O úpadku hudby chrámové. In: Slavoj II, 1863, 65–71

BOHÁČ 1921—Jan BOHÁČ: Český kancionál. In: Časopis katolického duchovenstva V+VI, 1921, 188–192

BOROVÝ 1885—Klement BOROVÝ: Dějiny Svatojanského dědictví. Praha 1885

BRADÁČ 1860—Vincenc BRADÁČ: Ohlášení. In: Časopis katolického duchovenstva VIII, 647

ČK 1947—Český kancionál svatováclavský. Jan N. BOHÁČ / Jaroslav DUŠEK / František JEŘÁBEK / Antonín ŠKARKA / Jan N. ŠTIKAR / O. A. TICHÝ / Emilian TROLDA / Ladislav VACHULKA / Josef VAŠICA / Miroslav VENHODA / Albert VYSKOČIL (ed.). Praha 1947

DOBROVSKÝ 1951—Josef DOBROVSKÝ: Dějiny české řeči a literatury. Praha 1951

DVOŘÁK 1907—Xavier DVOŘÁK: Úprava kancionálu. In: Časopis katolického duchovenstva III, 1907. 189–194

IVÁNEK 2008—Jakub IVÁNEK: Katalog písní o svatých v české barokní literatuře. Ostrava 2008

JEŽEK 1893—Jan JEŽEK: Dědictví. In: Ottův slovník naučný. Praha, 1893, 141

KALISTA 1941—Zdeněk KALISTA: České baroko. Praha 1941

- Kancionál 2003—Kancionál, společný zpěvník českých a moravských diecézí. Vydání pro arcidiecézi olomouckou a diecézi ostravsko-opavskou. Praha 2003
- KONRÁD 1882—Karel KONRÁD: O obecné písni posvátné. In: Cyrill IX, 1882, 42–46
- KYNCL 2004—Jaromír KYNCL: Od gregoriánského chorálu po současné zpěvní formy. Český Těšín 2004
- LČL1985—Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1, A-G. Vladimír FORST (ed.). Praha 1985
- LČL 2008—Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 4, S–Ž. Luboš MERHAUT (ed.). Praha 2008
- LEHÁR 1990—Česká středověká lyrika. Jan LEHÁR (ed.). Praha, 1990
- LEHNER 1874a—Ferdinand LEHNER: Vincenc Bradáč. In: Cecilie III, 1874, 21
- MIKULEC 2000—Jiří MIKULEC: Barokní náboženská bratrstva v Čechách. Praha 2000
- MIKULEC 2013—Jiří MIKULEC: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích. Praha 2013
- MZ 1990—Mešní zpěvy. Praha 1989
- NEŠPOR 2006—Zdeněk R. NEŠPOR: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem 2006
- OREL 1907—Dobroslav OREL: Nápěvy v novém zpěvníku pražské arcidiecéze. In: Časopis katolického duchovenstva III, 1907, 180–189
- PETRÁČEK s.d.—Tomáš PETRÁČEK: Česká církev, výzvy 19. věku a Pražská provinční synoda roku 1860. s.l. s.d.
- PODLAHA 1918—Antonín PODLAHA: Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Část 4, str. 1441–1920. Praha 1918
- PODLAHA 1926—Antonín PODLAHA: Český slovník bohovědný. Díl třetí: církevní řády – Ezzo. Praha 1926
- PUTNA 1998—Martin C. PUTNA: Česká katolická literatura 1848–1918. Praha 1998
- SEDLÁK 1901a—Jan Nepomuk SEDLÁK: Činnost Dědictví sv. Jana Nepomuckého. Praha 1901
- SEDLÁK 1901b—Jan Nepomuk SEDLÁK: Dějiny dědictví sv. Václava (1669 – 1900). In: Časopis katolického duchovenstva 1901, 38–41, 88–92, 153–158, 248–254, 302–309, 369–375

- SEHNAL 1982—Jiří SEHNAL: Lidový duchovní zpěv v českých zemích v době klasicismu. In: Hudební věda XXII, 1985, 248–258
- SEHNAL 2006—Jiří SEHNAL: Stručný přehled dějin katolické chrámové hudby. In: Karel Cíkrle / Jiří Sehnal: Příručka pro varhaníky. Rosice 1999
- SMYČKOVÁ/HÁLEČKOVÁ 2015—Kateřina SMYČKOVÁ / Šárka HÁLEČKOVÁ: Růže chuti přerozkošené. Antologie moravských rukopisných kancionálů 17. a 18. století. Praha 2015
- ŠKARKA 1986—Antonín ŠKARKA: Půl tisíciletí českého písennictví. Praha 1986
- ŠKARPOVÁ 2015—Marie ŠKARPOVÁ: "Mezi Čechy, pobožnému zpívání náchylnými". Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity. Praha 2015
- ŠMÍD 1997—František ŠMÍD: Stručné dějiny české lidové duchovní písně. s.l. 1997
- WERNICH 2008—Quodlibet adeb Jak se komu co líbí. Ivan WERNISCH (ed.). Praha 2008

